

Буюк Алишер Навоий таваллудининг 570 йиллигига

Омон МУХТОР,
*Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби,
Давлат мукофоти лауреати*

АМИР АЛИШЕРНИНГ ДАРДИ

*Икки парда, ўн икки ҳолатдан
ибораат драма*

*«Ёшлик» журнали
2-сон, 2011 йил*

Қатнашувчилар:

*Алишер Навоий – улуг шоир ва мутафаккир
Хусайн Бойқаро – Хуросон шоҳи
Султон Бадиуззамон – шаҳзода
Мавлоно Соҳибдоро – Навоийнинг дўсти
Мажидиддин Муҳаммад – вазир
Амир Валибек,
Амир Али Бобо,
Абдулхай табиб,
Хўжа Шаҳобиддин – саройга дохил кишилар
Нозанин – Навоийнинг муҳаббати рамзи
Шижоъуддин Зуннун – Бадиуззамон лашкари саркардаси
Ҳайдарбек – бузғунчи
Кекса Муаррих, элчилар, мулозимлар, муаззин ва сомеълар, сипоҳилар, саҳродаги кишилар ва осийлар.*

Воқеа 1498-1500 йиллар орасида Ҳирот шаҳри ва унинг атрофларида кечади.

МУҚАДДИМА

Саҳна олдидан Кекса Муаррих ўтиб кетаётиб, бировга мурожаат қилишдан кўра кўпроқ ўзи-ўзича ўйланиб сўзланади:

**Неларни кўрмади
дунёда бу бош,
У – тарих бағридан
юзиб ўтган Ер.
Биров бўлса агар
ердаги Қуёш,
Мен унинг исмини дердим –
Алишер.**

Бир дард Алишерга берган Худойим,

Истади

хаётда ўзгарса ҳолат:

Ҳақиқат бўлсаю ҳар ишда доим,

Бирдек ҳукм сурса доим адолат.

Курашди.

Курашар

кўрсатиб бардош,

Наздимда ҳамонки,

тирик Алишер.

Неларни кўрмади

дунёда бу бош,

У – тарих бағридан

юзиб ўтган Ер.

БИРИНЧИ ПАРДА

Биринчи ҳолат

Амир Алишер Навоий анча чарчаб қолган. Хаста. Аммо мамлакатдаги нотинч аҳвол унга осойиш бермайди...

Султон Бадиуззамоннинг Ҳирот этагидаги Пули Молонда ўрнатилган чодир. Шаҳзода омонат тахти ёнида фаромушланиб турибди. Мулозим киради.

МУЛОЗИМ. Султоним! Ҳазрат Низомиддин Алишер Навоий сизга шахсан элчилар йўллабдилар.

БАДИУЗЗАМОН. Кирсун!

(Чодирга икки элчи киради.)

БИРИНЧИ ЭЛЧИ. Буюк Султон! Сизга Падари бузрукворингиз, Султон Абулғози Ҳусайн Бойқаронинг Яқин Кишиси Ҳазрат Алишер Навоийдан мактуб келтирдик.

ИККИНЧИ ЭЛЧИ. Жавобни қистов кутмоқдалар.

БАДИУЗЗАМОН. *(мактубни олиб, ўйланиб).* Мен ўзим жавобни етказурмен.

(Элчилар таъзим қилиб чиқиб кетишади. У мактубни очиб ўқишга тутинади. Шу сония унинг кўзи олдида Алишер қиёфаси жонланиб, овози эшитилади.)

АЛИШЕР. Фазлу камол соҳиби, хуршиди даврон, улуғ Султон Бадиуззамон Мирзо! Дуоисаломдан сўнгра, маълумингиз бўлғайким, Ҳирот яқин қирқ кундирки, камал ҳолатида турғони, икки томон бир қавм, бир эл-улус, оға-ини, қариндош-уруғ одамийлик шартин унутиб бир-бирига қилич сермаш майлиға қирғонидан бу фақири хокисор, ғариби паришонрўзғор бағоят хавотирдамен. Андуҳ-надомат чекмоқдамен...

(Бадиуззамон мактубни ўқишдан тўхтаб, ўзича асабий сўзлайди.)

БАДИУЗЗАМОН. Мен нима, бекорга жангга отланибманми? Орада муҳолифатни бошлағон менму? Падари бузруквор волидам Бека Султон Бегимдан кўнгиллари қолғонини менга ҳам

билдириб, ўзлари доим бадмеҳрлик кўрсатмадиларму? Ана, Балхда бўлгонимда бир ёқдан илтифотли йўсинда қошимга Сиз Навоий ҳазратларини жўнатиб, иккинчи ёқдан Балх шаҳри қутволи Ислон барлосга шаҳзода овга чиқса, қайтиб шаҳарга киритма, деб хуфёна фармон юборган падари бузруквор Султон Ҳусайн Мирзо эмасму? Мендан норозиланиб, менинг хос кишиларимдан бир тўпини аёвсиз чопиб ташлаттирғон, бир гуруҳини асир олиб, уларни ҳам ҳукмга биноан қатл эттирғон Султон Бойқаронинг ўзлари эканини унутмоқ мумкинму)?

(У мактубни ўқишда давом этади.)

АЛИШЕР. Мени маъзур тутгайсиз. Тирик подшоҳ-отага қарши сиз, азиз шаҳзода, бутун Хуросон мулкани қўлга олмақ хаёли била ҳаракатда эканингиз расман ҳам, шаръан ҳам муносиб кўринмайдир. Сизга, тўнғуч ўғулга тақлидан укаларингиз Абулмуҳсин Мирзою биродари Муҳаммад Муҳсин Мирзо бирлашиб, уруш-исён йўлини тутаётғонлари ташвишли ва ўқинчли. Янгидан фитна-фасод кўзголиб, бегуноҳ кимсалар қони тўкулишидан асранмоқ лозим...

БАДИУЗЗАМОН *(яна ўзича бўғилиб гудранади)*. Ҳазрат Амир Алишер! Мухтарам устоз! Ўзингиз воқифсиз. Менинг суюкли ўғлим Муҳаммад Мўмин Мирзони хатна қилғонда, Султон Ҳусайн Бойқаро уни валиҳад деган, Астрободни унга бағишлаб берғон эди. Бу ваъдани вақти келиб бузғони устига, Улуғ Бека Хадича Бегимнинг қутғуси ила падари бузруквор, ўз набираси, менинг жон-жигарим Мўмин Мирзони ҳокимликдан бўшатиб зиндонга солди. Маст ҳолда фармонга қўл қўйиб, у нозик ниҳолни ўлдурди. Мен бунга қандоқ чидайман?

(Султон Бадиуззамон ўкраб йиглаб юборади. Кейин, кўзёшларини артиб, яна мактубга боғланади.)

АЛИШЕР. Ҳосили калом, шон-шукуҳли шаҳзода, падари бузрукворингиз, жаноб шаҳаншоҳ Астрободдан Ҳиротга келаётғон бу дамда Сиз отага қарши ёмон фарзанд бўлуб кўрунишдан, жанг қилмоқдан асраниб, маълум муддатга бўлсун, бирон ёққа жўнаб кетғонингиз ва шаҳар атрофини лашкардан бўшатғонингиз мақсадга мувофиқдир. Ҳақ субҳанаҳу ва таоло Сизнинг зафарли умрингиз, хайрли ишларингизга баракот берсин...

(Бадиуззамон тахтига бориб ўтириб, чуқур хаёлга ботади. Кўзи ўнгидан Алишер қиёфаси йироқлашади. Ниҳоят, у муайян қарорга келгандек бўлади.)

БАДИУЗЗАМОН. Бадном бўлмоқдин кўркмасмен. Жанг қилмоққа шаймен. Аммо Султон Ҳусайн Бойқаро эмас, Ҳазрат Алишер Навоийнинг ўзлари ва сўзлари ҳаққи-ҳурмати ҳозирча исёндан тийилурмен. Худонинг иродаси шу бўлса, ажаб эмас. (У мулозимни имлайди.) Амирлар, бекларни чорланг. (Амирлар, беклар киришади.) Лашкар отлансун! Муваққат Пули Молондан Пули Солорга, Мурғоб дарёси бўйига кўчурмиз...

Иккинчи ҳолат

Орадан бир неча кун ўтган.

Ҳирот. Катта кўча. Бир ён бозор, иккинчи ён мўъжаз масжид айвони.

Бомдод пайти. Бозорда битта-ярим одам қораси кўринади. Масжид айвони эса бўм-бўш.

Масжид эшигидан чиққан муаззин у ён-бу ён паришон қарайди. Айвон олдидаги мезанага кўтарилиб, азон айтади. Кейин, настга тушиб, яна ҳар ёққа аланглайди.

Ниҳоят, уч-тўрт киши кўчада пайдо бўлиб, айвонга келади.

БИРИНЧИ СОМЕЪ (*муаззинга*). Ассалому алайкўм ва раҳматуллоҳу ва баракотуху.

МУАЗЗИН. Ассалому алайкўм.

ИККИНЧИ СОМЕЪ (*муаззинга*). Имом ҳазратлари шу ердами?

МУАЗЗИН. Ҳалидан бери кутиб ўтирибман. Кўринмаяптилар. Сизлардан бўлак сомеълар ҳам йўқ.

УЧИНЧИ СОМЕЪ. Уйдан чиқишга кўрккан бўлсалар керак. Киши юрак ҳовучлаб кўчага чиқасан! Кўчадан тирик қайтасан ёки йўқ. Жоннинг ўзи омонат бўлиб қолди.

БИРИНЧИ СОМЕЪ. Оталаримиз даврида Соҳибқирон Амир Темур Кўрагон бир бола бошида тилла тўла табақ Машрикдан Мағрибга бориб қайтсин, ҳеч ким унга дахл қилолмайди, деган эканлар. Мамлакатда шундай осойишталик, хотиржамлик ўрнатғон эканлар.

ИККИНЧИ СОМЕЪ. Инсоф юзидин, айтиш керак. Султон Соҳибқирон Ҳусайн Бойқаро жаноблари ҳам юрт ободонлиги, раиятнинг бахт-саодатига доим кўшиш билдириб келадилар. Ана, шахзодалар билан орадаги низоларга ҳам имкон қадар барҳам бериб, тартиб ўрнатган эдилар. Энди енгил нафас ола бошлаган эдик.

УЧИНЧИ СОМЕЪ. Бу бедодлик, ур-йиқит, ҳимоясиз эгасизлик ўзи кимдан, қаёқдан чиқди? Олдин биров бундай савдога ҳеч дуч келмаган эди... Мамлакатнинг авра-астари ағдарилиб ётибди.

(Шу пайт уларнинг гапи бўлиниб, айвонга беш-олти киши бир катта ва бир кичик тобут кўтариб келадилар. Тобутларни айвон тўрига қўядилар. Муаззин ва сомеълар бадтар паришонланишади.)

БИРИНЧИ СОМЕЪ. Вақт ўтаяпти. Намозни нима қилдик?

ИККИНЧИ СОМЕЪ. Намоз майли, жанозани ким ўқийди? Шунча кутдик, имом келмадилар.

УЧИНЧИ СОМЕЪ. Сўфи ҳазратлари, ўзингиз имоматга ўтинг. Жанозани ҳам ўқийсиз. Бу кунча бошқа илож кўринмайди.

(Улар ва уларга қўшилиб, тобут кўтариб келганлар масжидга кириб кетишади. Айвонда ёлғиз икки тобут қолади.)

Учинчи ҳолат

Шу нотинч кунлардан бири.

Абдулла Ансорий мажмуи яқинида янги барпо қилинган бог ўртасидаги чортоқда Амир Алишер билан Мавлоно Соҳибдоро бошларини солиштириб ўтиришибди. Бог девори ортидан қўшиқ эшитилади: “Кеча келгумдир дебон...”

Қўшиқ тугагач ҳам улар анча жим турадилар.

Ахийри...

АЛИШЕР. Мавлоно Соҳибдоро, нечун сукутдасиз?

СОҲИБДОРО. Улуғим, Сиз, Навоийдек зот, каминани дўст ва мусоҳиб тутғондан бери Сизга ҳар кун недур хуш хабар келтурдим. Ҳозир ундоқ қилолмасмен.

АЛИШЕР. Ҳамиша бўлғонидек, сўзланг. Бу кун шаҳарда ўтғон ҳодисотлардан неларни кўрдингиз ва неларни эшитдингиз?

СОҲИБДОРО. Кўнглим хижил, улуғим. Аммо, рухсат тегди, борини айтаман... Бу кун ҳаммаёқда тўс-тўполон. Хавф-хавотирли аҳвол. Соҳибқирон Амир Темурнинг нури дийдалари

Шоҳрух Мирзо мамлакатни мустаҳкам тутуб насибалари узулғонида кўринғон “бузуғлик даври” қайтиб келғондек. Мамлакат гўё эгасиз. Айниқса, Ҳирот. Бехос вабо-ўлат, зилзила ё сел рўй берғон, салтанат араваси жарга тушиб кетаётғондек...

АЛИШЕР. О, мен буни билиб турибмен. Бу мен учун кўрқинчли бир туш. Умрим бўйи теурийлар хонадони ҳалокатга юз тутмасун, шу салтанат емирилмасун, деб ҳаракат қилдим. Мана, дунё ишларидан юз буриб, зиёратгоҳда узлатда ўлтурғонимга қарамай, ҳамон аравани тўхтатишга уринмоқдамен.

СОҲИБДОРО. Хуллас, шаҳарда махфий иш тутғон янги бир жамоа пайдо бўлғон. Аксари ўн уч-ўн олти ёш орасидаги жоҳил, ёвуз, итоатсиз ёшлар. Улар тўпланиб, бир даста, неча тўда тузғонлар. Кундузлари уй-уйларида ёшуруниб, кечалари шаҳарни пайхон қиладилар. Одам ўлдирадилар. Улар учун на катта-кичик, на шоҳ, на доруға, на қози, на миршаб бор. Ҳамма ерда ўз ҳукмини ўтказишга мойил... Ўтган тунда девор ошиб бир ота-болани уйида пичоқлаб кетғонлар. Тонгла намозга бораётғон бир масжид имомини ўласи калтаклаб, мажруҳ холга солғонлар...

АЛИШЕР. Минг таассуфки, мен бундан хабардормен. Лекин, англамасмен. Нега бу танг аҳвол юз берди? Шаҳар эмди бедарвозаму? Жиноятга борғонлар қайси тоифа кишилар фарзанди? Уларнинг раҳнамози ким?

СОҲИБДОРО. Мен билғоним, улардан бир қисми шоҳ ва шаҳзодалар олиб борғон жанг-жадалда ҳалок бўлғон амирлар, беклар, аскарларнинг болалари, отасиз ўсғон ярим етимлар. Яна бир қисми қашшоқ, ночор қолғон оилалар фарзанди... Мамлакатда тинимсиз уруш бораётғонию, шаҳаншоҳ ҳазратлари Султон Бадиуззамоннинг ўғли Мўмин Мирзони худ-бехуд қатл эттирғонлари заминида, фикри ожизимча, бу ўт-алаф унғонга ўхшайди. Бузғунчилар бошлиғи Ҳайдарбек деган йигит эмиш.

АЛИШЕР. Ҳайдарбек? Мен уни билмасмен.

СОҲИБДОРО. Ўзгалар ҳам билмас. Фақат, одамлар ичида исми маълум, холос.

АЛИШЕР. Мўмин Мирзо мен учун азиз фарзанддек эди. Худо шоҳид, унинг ҳасратида неча кун мотам тутдум... Аниқки, Султон Бойқаро жаноблари ўзи ҳам шаҳзодалар орасида аҳиллик, бири-бирини англаш, диёнат йўқлигидан озурда. Бир бармоғини тишласа, иккинчиси оғрийди. Боз аниқки, бу кун мамлакатни гўштдек парча-парча чоғиб-кесиб, юлқиб кетишдан асраб турғон – Султон Бойқаро! Мен уни ҳамиша қўллаганмен ва қўллагаймен... Етим-есирлар, ғариб-бечораларга ўзини инсон, ўзини мусулмон деб билғон киши бефарқ қарамас. Бироқ, Мавлоно Соҳибдоро, сиз айтғон жамоа ичида улар озчилик; кўпчилик уларни ҳам мажбур қилиб ўзи томон тортғон қора кучдур. Тартибсизлик келтирғон, осойишталикни бузғон, безорилик, ўғрилиқ, қотиллик қилғон кимсалар каттами-кичикми ҳеч важдин оқланмас. Унда, одамийликнинг минг йиллик устунлари қуламайдиму? Баҳорнав, бу аҳволга қарши бирон чора топмоқ керак. Босқин, қирғинни тўхтатмоқ керак...

СОҲИБДОРО. Оре, улуғим. Шундоқ. Мушкул жойи, шаҳарда барча бу ваҳший оломондан кўрқувга тушғон, ўзини унинг олдида ожиз сезғондек. Барчанинг тили, қўли боғланғон кабидир. Одамлар, билмадим, доим жоҳиллик, ёвузлик, зўравонлик авжига минғонда довдираб қолиб, кўзёш ва фарёддан бўлак нарсани билмағон шикаста вужудга айланар эканму?

(Дарвозахонадан уларнинг ёнига мулозим келади.)

МУЛОЗИМ (Алишерга.) Амир ҳазратлари! Анча бўлди, эшикда тўрт-беш киши турибди. Бандлар, чарчағонлар, десам ҳам кетишмаяпти. Сизга арзга келғон. Уларнинг додини ешитишингизни сўрашмаяпти. Билдирмай иложим қолмади.

АЛИШЕР. Тўғри қилибсиз. Айтинг, киришсун...

Тўртинчи ҳолат

Орадан яна бир неча кун ўтган.

Тунда ой ёруғида бутун қадим Ҳирот шаҳри ва Султон Ҳусайн Бойқаронинг кўшики гира-шира кўзга ташланади.

Бўм-бўш кўчаларда, ўзини шамолда тутолмаётгандек намоёнида чайқалиб, бошида тунги энгил кулоҳ, эгнида сурп кўйлак Султон Бадиуззамон Мирзо аллақандай гангиб кезиб юрибди.

БАДИУЗЗАМОН (*ўзича*). Худойим! Мен ўз боргоҳимда, Мурғоб дарёси шовуллашини эшитиб ухлаб ётган эмасмидим? Бу нима, ўнгми ёки туш кўраяпманми? Туш бўлса керак... Мен туғилиб ўсгон Ҳирот шуми? Бу ерлар Туркистон. Шу билан бирга, Афғон! «Фигон» сўзиданмикан? Йўқолиб бораётган Хуросон қисмати... Тавба! Ҳаммаёқда қабристон сукути. Дахшатли сукут! Тирик жон борми? На қоровул, на миршаб кўринади...

(Айни сония бирдан кўчага қўлида ханжар, тиг, болта беш-олти ўсмир ётирилади. Улар Бадиуззамонни кўрмаганга оладилар ёки кўрмайдилар.)

ЎСМИРЛАР. Ҳайдарбек! Бошладикми?

ҲАЙДАРБЕК. Бошланглар!

(Улар дўконларнинг эшик-дарчаларини синдириб, нималардир ташийдилар. Ҳовлиларга девор ошиб туша бошлайдилар. Ҳар ёқдан қий-чув, дод-фарёд эшитилади.)

БИРИНЧИ ЎСМИР (*девор устидан*). Битта кампир ётибди.

ҲАЙДАРБЕК. Ўлдиравер.

ИККИНЧИ ЎСМИР (*бошқа девор устидан*). Бешиқда бола.

ҲАЙДАРБЕК. Ўлдиравер.

БАДИУЗЗАМОН (*улар атрофида айланиб юриб*). Ҳой, тўхтанглар! Сизлар ким, одам боласими ёки Иблисми? Дунёда ўғрилар, безорилар, каллакесарлар ҳар ерда гоҳо учрашини билардим. Лекин улар эл-улус боши устига чиқиб олгондек ҳукм суришини кўрмаганмен. Бу инсониятнинг қиёматга юз тутғони, таназзули, инқирозимикан?

(Улар Бадиуззамонга аҳамият бермайдилар, уни пайқамайдилар. Ўз жинойатларини давом эттирадилар.)

ҲАЙДАРБЕК (*ўзича*). Кимки, мени ёмон ишлар қилаяпти, ёмон йўлга кирган, дея ўйласа, адашади. Мен бор тартибга қарши исён кўтардим. Салтанатни тўнтариб ташламоқчиман. Эски дунёни бузиб, янги дунё тузмоқчиман. Рўйи-заминда ожиз кишилар эмас, фақат тенг, озод, кучли кишилар яшашга ҳақли.

(Шу асно кўшк томондан кўчага ҳар қачонгидек отда эмас, бир неча мулозим кўтарган тахтиравонда Султон Ҳусайн Бойқаро кириб келади. У ҳам афтидан Султон Бадиуззамонни кўрмайди. Бироқ Бадиуззамон унга разм солиб қарайди.)

БАДИУЗЗАМОН. Падари бузруквор! Қарибсиз... Падари бузруквор, бу мен, Бадиуззамон, танимаяпсизми? Юртни бошқаролмаяпсиз! Нега ҳаёт равишини мана, бу очкўз – бузғунчи оломонга бериб кўйдингиз? Уларнинг танобини тортмадингиз! Тортмаяпсиз! Нима учун? Бу ҳолда Ҳирот аҳли истаган одамга дарвозани очади. Қатъий ҳужум қилсам, менга ҳам шаҳарни

жангсиз топширади. Мен Ҳазрат Навоийдан ҳайиқиб, уялиб ўзимни тўхтатиб турибмен, холос.

(Султон Ҳусайн Бойқаро аксинча, ваҳший гуруҳга, улар эса Ҳусайн Бойқарога юзланади.)

ЎСМИРЛАР. Қаранглар, подшоҳимиз ўтиб кетаяптилар.

ҲАЙДАРБЕК. *(кулиб)*. Ўтса, ўтаверсин.

БОЙҚАРО. Ҳайдарбек! Мен сени кўриб турибмен.

ҲАЙДАРБЕК. Кўрсангиз, нима? Мен ҳам кўраяпман... Сиз олижаноб бўлишга интилган, кўнгилчан одамсиз. Сиздек шоҳлар бор экан, тахтлар кулаб, тожлар топталаверади. Билинг! Мен сиздан кўркмаймен. Фарзандларингиз кўркмайдию...

БОЙҚАРО *(ўзича, ўкиниб)*. Дунёда шафқат бағрида шафқатсизлик, меҳр бағрида меҳрсизлик, камтар, содда иш тутиш бағрида бепарво ҳурматсизлик туғилиши наҳотки, ҳаётда қонуният бўлса? Мен мамлакатни йиллар давомида тинч-осойишта сақладим. Уни обод, бой, маърифатли ҳолга келтирдим. Ҳирот «Ердаги жаннат» деб ном олди. Бобомиз Соҳибқирон Амир Темурга муносиб иш тутишга ҳаракат қилдим. Лекин биринчи бўлиб улғая бошлаган фарзандларим итоатдан бош тортди, интизомни бузди... *(Жамоага.)* Демак, сенлар ҳам итоатдан бош бурмоқдасанлар? Бир куни ўзларинг ўз бошларингга етишларингни англамаяпсанлар! Ҳар қандай итоатсизлик, исён зулмнинг онасидур...

(У тахтиравонда узоқлашади. Бузғунчилар таланган, ўғирланган нарсаларни халта-қопларга жойлаша бошлашади. Соядек судранган Султон Бадиуззамоннинг қаршисида қутилмаганда Амир Алишер Навоий жонланади. Яқин-олисдан узун бир аёллар ноласи эшитилади.)

БАДИУЗЗАМОН. Азиз устоз! Мухтарам Амир! Биласиз, подшоҳ-отам ҳарамига кирган ўн бир хотиндан кўп ўғул, кўп ўғул-набира кўрди. Булардан ҳар бири подшоҳ бўлишни истади. Мен ҳам... Бунинг учун шаҳзодаларни айблаш қийин. Бизнинг қисмат йўлимиз шу! Мана, энди бошим қотғон. Салтанатни эгаллашдан ҳам кўра уни асраш мушкул экан! Қаранг, ўзига бино кўйғон, нафс-манфаат йўлида одамларни янчиб-топташдан, ҳатто қотилликдан қайтмайдиғон бу босқинчи, жоҳил, ёвуз оломонга қарши нима қилмоқ керак?

(Бошқалар сингари Амир Алишер ҳам атрофида капалакдек айланаётган Султон Бадиуззамонга эътибор бермайди, уни кўрмайди. Бу орада сал пасайган аёллар ноласи энди авж пардага кўтарилади.)

АЛИШЕР *(маҳзун кўйда)*.

Кўруб дардим, тараҳҳум қилмадинг ҳеч.

Тўкуб ашким, табассум қилмадинг ҳеч.

Фироқинг ўти ичра неча йиғлаб

Фиғон чекдим. Тараҳҳум қилмадинг ҳеч.

Жаҳонга оҳ-у, ашким солди ошуб,

Бу тўфондин таваҳҳум қилмадинг ҳеч.

Сўзунг шавқидан эрдим – хаста умри,

Сўрарға бир такаллум қилмадинг ҳеч.

**Мусаллам ишқ, эй кўнглум, сангоким,
Кўруб зулмин, тазаллум қилмадинг ҳеч.**

**Муҳаббат аҳли қисмин не-чун, эй чарх,
Қилиб меҳнат – танаъум қилмадинг ҳеч...**

(Безорилар энди кўчадан апил-тапил даф бўладилар. Кўчада биргина Амир Алишер ва ҳамон унинг атрофида айланаётган Султон Бадиуззамон қолади.)

БАДИУЗЗАМОН (*ўзича*).

**Эл жафосининг малоли...
Ўксуди эл майли мендин...**

Улуғ устод! Дунё шу, ҳар ким ўзини бошқалардан ақллироқ, кучлироқ деб билиб, бири-бирини енгиш, бири-бирини маҳв этишдан иборатми? Наҳотки, инсон шунинг учун дунёга келгон бўлса? Падари бузрукворим мени тиз чўктирмоқ истади! Мен уни мағлуб этгим келади! Мана, бу ваҳший тўда эса бизнинг барчамизни йўқ қилиб, ўзи ҳукмрон бўлишга урунади... Бу телбаликнинг ниҳояси борму? Худойим, тўзим бер!

(Амир Алишер Султон Бадиуззамонга қарамайди, уни пайқамайди.)

АЛИШЕР: Худойим! Сен одамни тўкис яратдинг. Уни кўркам деддинг. Унга кўркам туйғулар бахш этдинг. Аммо инсон ўз умрида жаҳолатдан, ғафлатдан қутулолмади... Одамда одамлик асраниши керак! Дунё бир куни ҳалокатга юз тутмасин, деса у барибир, ўзини тасқаралиқдан халос этмоққа мажбур...

(Алишер чиқиб кетади. Султон Бадиуззамон кўча ўртасида чўкиб, бошини чангаллайди.)

БАДИУЗЗАМОН (*ўзича*). Устоз юрт тинч, эл осойишта, фаровон, бахтли яшашини истадилар. Аммо кўпчилик атрофда «гўрлар кўпорилсин, ўзининг қозони қайнаши»ни ўйлаган бир шароитда бунга қандоқ эришасан? Бу қисматми ёки бизнинг айбимизми? Биз адашиб-улоққан бандаларингни кечиргин, Худойим!

Бешинчи ҳолат

Султон Ҳусайн Бойқаро саройи хоналаридан бирида Амир Муборизуддин Валибек, Амир Али Бобо, Мавлоно Саҳибдоро, Хўжа Шаҳобиддин, Абдулхай табиблар тўпланган.

ХЎЖА ШАҲОБИДДИН. Валинеъматимиз ва пушти-паноҳимиз Султон Ҳусайн ҳазратлари уч кундан буён девонда кўринмайдилар. Ниятлари не, биз билмаймиз. Аниқ, не иш билан машғул бўлишни ҳам билмаймиз.

АМИР ВАЛИБЕК. Бизнинг ҳар қачон вазифамиз арзу дод эшитиш, ғофил турмай молу мулк ишини назорат қилиш, яна жаноб Султон айтғонларидек, мунтазам таворих-китоб кўруб мушоҳада юритиш эмасму? Аҳвол қандоқ бўлмасун, киши ўз вазифасини бажаришга масъул.

АМИР АЛИ БОБО. Бу айни ҳақиқат. Аммо ҳамма нарса шарт-шароитга боғлиқ. Ҳозир биз нима қила оламиз? Мен қаттиқ ташвишдамен. Адашмасам, Султон ўзлари ҳам қанча саъй

кўрсатмасунлар мамлакат ёқа-енги бир бўлмоғонидан шу кунлар чуқур изтиробда. Бир ён Ҳиротдаги парокандалик, бир ён суюкли шахзода Султон Бадиуззамон Мирзо...

АМИР ВАЛИБЕК. Султон Ҳусайннинг умрларида бу биринчи танг аҳвол эмас. Султон саломат ва бардамлар. Иншооллоҳ, барча иш хайрли бўлғай. Вазири аъзам Мажидиддин Муҳаммад Султоннинг хузурларига борғонлар, келсунлар, янги бир машварат бўлса, эшитгаймиз.

СОҲИБДОРО. Амир Алишер Навоий Султон Бадиуззамонга кўп меҳр кўргузғон. Тарбия берғон. Аммо Бадиуззамон Мирзо Амир Алишернинг иродаларига бўйинсунуб Ҳирот қопқасини тарк этғони билан, шаҳаншоҳга қарши адоватли жангдан батамом қўл тортғони йўқ. Бу кун у саркарда Шижоъуддин Зуннун билан бирликда Балх мамлакати ва унга тобе бўлғон ерлар, Мурғобдан то Амударё бўйларигача зафар қозониб эгаллаб бораётғони бутун мамлакат учун хавотирлидур.

АМИР АЛИ БОБО. Ҳозир ташки низолардан ҳам кўра кўпроқ Ҳирот ичидаги номаълум талотум ёмон. Бу барчамизнинг ҳаёт-мамотимизга тегишли. Расули Акрамдан кейинги Халифалик даврида Ҳазрати Умар, Ҳазрати Усмондек саҳобаи киромларни кўчада чавоқлаб кетган диёнатсиз қавм бу кун биздек ожиз бандаларга қўл кўтармаслигига ким кафолат бера олади? Мен гапирмасдим, аммо пичоқ суякка бориб етди.

ХЎЖА ШАҲОБИДДИН. Биз албатта, Султон Бойқарога бир не демоққа ожизмиз. Султон ҳазратлари бизнинг чулдирашимизни тинглашга муҳтож ҳам эмас. Ҳукм подшоҳнинг ҳукмидир! Лекин неча кундур масжид-мадрасалар, йўллар, кўприклар қурилиши, ободонлик тўхтағон. Ҳиротдек кўкдан тушғон мовий шаҳар вайронага ўхшаб турибди. Уйларда мотам-маросим бор, тўй йўқ. Бозорда савдо ўлғон, деҳқонлар шаҳарга бундоқ эшакда ўтин ҳам олиб келмаяпти.

АМИР АЛИ БОБО. Энг ёмони, Амир Валибек, Соҳибқирон Амир Темур Самарқандда тузғон пойтахтни бир пайт Шохрух Мирзо Ҳиротга кўчирғонида Самарқанду Бухородан, Хивадан, Фарғонадан, Қаршидан, бутун Туркистондан саройга яқин турмоқ истаб, бу ерга келиб қолғон оқил ва кўркам инсонларнинг фарзандлари энди уй-жойи, мол-мулкани ташлаб Ҳиротдан ҳар ёққа гурас-гурас кўчиб кетаяпти. Биз Мовароуннаҳр билан Хуросон – иккиси ҳам юртимиз, деб юрғон эдик. Бу ерда мақом топғон туркий эл-улус учун Хуросон бу кун ватан бўлмай қолди.

АМИР ВАЛИБЕК. Биз билғон гапларни Султон Бойқаро ҳазратлари юз чандон ортиқ англайдилар, ўйлайдилар. Подшоҳ ҳукми вожиб, биз кутгувчилармиз! Мажидиддин Муҳаммад келсунлар, балки бир мужда бўлғай... Биродар Абдулхай табиб! Ҳазрат Амир Алишернинг саломатликлари қандоқ?

АБДУЛХАЙ. Бир оз тоблари қочғон эди. Бу кун анча дурустлар, тонгла хабар олғон эдим...

ХЎЖА ШАҲОБИДДИН. Амир Алишерга кадрдон ва мусоҳиб бўлсам-да, ҳазратнинг бот-бот хуруж қилғон дардлари не, мен яхши билмасмен.

АБДУЛХАЙ. Амир Навоийнинг дардлари ҳар бир воқеага куюнуб, эҳтирос била, бор имкон доирасидан ҳам кўп ўзини сарфлаш, бундан ҳолсизланиш касали, заъф касалидур. Бу касалнинг давоси ҳар қандоқ ишдан, ҳатто изтиробли ўйдан тўхтаб, ором олмоқдур. Гоҳ ёлвориб, гоҳ дағдағага ўтуб ҳам, буни ҳазратдан талаб қилолмайсан.

АМИР АЛИ БОБО. Шу кунлар ҳазрат айниқса қайғуга ботғон бўлсалар керак...

(Вазир Мажидиддин Муҳаммад кириб келади.)

МАЖИДИДДИН. Ҳамон мажлис қуриб ўлтирибсизларми?

ҲАММА. Балле.

МАЖИДИДДИН. Олампаноҳ билан ундан-бундан анча сўзлашиб қолдик.

АМИР ВАЛИБЕК. Лутфу карам соҳиби онҳазрат не дедилар?

МАЖИДИДДИН. Ҳеч нарса.

АМИР АЛИ БОБО. Аҳвол борасида бир оғиз ҳам индамадиларми?

МАЖИДИДДИН. Бунда не ҳикмат, билмасмен, Султон жаноблари менга осойишта ва бедард кўрундилар. Хазина қурий бошлағонию бож-хироҷ масаласида гаплашдилар. Аскарлар толиққанию уларда жанг қилиш салоҳияти пасайганига ўқундилар. Фақат, гап орасида бир марта, тунда нега ҳар ерга қўйилғон посбонлар, кўчалардаги қоровуллару миршаблар писиб-беркиниб юрғон экан, аниқланғлар, дедилар. Хуфялар шундай хабар етказғон бўлиши мумкин!

ХЎЖА ШАҲОБИДДИН. Фақат шу холосми?

МАЖИДИДДИН. Йўқ. Кейин, улуғ махдумимиз Султон жаноблари (*қўйнидан қоғоз чиқариб*) боболари Амир Темур Соҳибқироннинг мана, бу қоғозда ёзилғон сўзларини ўқиб бердилар. “Ҳеч ким эшитдиму, менинг қўл остимда бўлғон ерлардаги бир шаҳарда дўконнинг ўғирланғонини? Ёки, қайси бир кишининг уйига ўғри босиб кирғонини?.. Чунончи, бир доруға шаҳар амниятини ўз устига қабул қилиб олдим, у қуруқ номга вазифахўр эмас, балки масъулиятли бир ўринда турғонини билмоғи, кеча-кундуз ўз вазифасининг ижросида огоҳ бўлмоғи лозимдур. Агар бир ўғрилик ҳодисаси зоҳир бўлса, ҳаммадан аввал доруғанинг ўзи масъул тутиладур. Ўғри топилмаса, доруғанинг қўли кесилиб, ўғрининг ўрнига ўзи жазоланадур...” (*Қоғозни қайтиб буклаб қўйнига солиб.*) Бу гаплардан камина недур англағондек бўлдум. Аммо хулоса ясаёлмадим.

АМИР АЛИ БОБО. Хулоса маълум. Султон Ҳусайн жаноблари шаҳарда тартиб ўрнатишни балки, биз, аҳли давлатдан, балки, фуқаронинг ўзидан кутаяптилар. Қандайдир истиҳола юзидинми, ўзлари бирон чора кўришга шошмаяптилар.

ХЎЖА ШАҲОБИДДИН. Нимадан истиҳола? Нега? Ахир, нега? Аҳвол кундан-кун бадтар эканини айтмадингизми?

Олтинчи ҳолат

Амир Алишер Навоий ўз уйи тўрида, хонтахта олдида хаёл суриб ва қуюлиб келган мисраларни қоғозда тизиб ўтирибди. Ҳар дам тўхтаб, остонага ўйчан тикилади, бировни кутаётгандек бўлади.

АЛИШЕР.

**Не тирикмен, не ўлик, не соғ, не бемормен,
Айта олмонким, фироқингдин не янглиғ зормен.**

**Нуктаи оғзинг ғамидин тортибон жадвалдек оҳ,
Ашк селин оқизиб, саргашта чун паргормен.**

**Дўстлар, кўнглум ҳадисин демангиз, Тенгри учун,
Ким, мен ул девонаи саргаштадин безормен.**

**Кўнглакингдинким, топар жон дам-бадам Юсуф иси,
Эй азизим, мен ҳам ул кўнглак аро бир тормен.**

**Бир қуёш хажринда тундек рўзгорим тийрадур,
Тонг эмас, гар тун киби, мотам тутуб йиғлормен.**

Майли афъюн эзғил, эй муғким, бу эски дайр аро

Телбарармен ғуссадин, гар бир нафас хушёрмен.

**Невчун эл дашному таънидин бўлай ошуфтахол,
Эй Навоий, чун неким дерлар, юз онча бормен.**

(У яна остонага тикилади ва унга гўёки остонада бир Нозанин тургандек туюлади.)

НОЗАНИН. Не тирикмен, не ўлик, не соғ, не бемормен...

Бу ҳолатнинг поёни борму?

Хаста экансиз. Кўргони келдим...

АЛИШЕР.

Кел-кел, эй ороми жонимким, тилайдур жон сени,

Чеҳра очким, кўрмак истар дийдаи гирён сени...

(Нозанин остона кечиб, бурқаъни очади.)

Эшикдин соя киргач, соғинур-менким, қуёшимдур...

НОЗАНИН *(пойгакда чўкиб)*. Мен соя эмасмен. Жонли вужудмен! Сиз мени доим соя деб билдингиз.

АЛИШЕР. Шубҳасиз, вужуд. Жонли вужуд!

**Хусни ортар юзда зулфин анбар-афшон айлагач,
Шам равшанроқ бўлур торин паришон айлагач...**

НОЗАНИН. Дарвоқе, шам. Сиз мени бошда Гули деб танидингиз. Кейин, бора-бора ғазалларингизда номаълум бир гўзалга, Нозанинга айландим. Бу мен учун шараф. Бахт! Лекин мана, энди умр шамимиз кундан-кун сўниб бораяпти. Шундай паллада, яна хаста ҳолда ўтириб, нега ёзаяпсиз? Ёзманг! Ўзингизни асранг!

АЛИШЕР. Илож йўқ. Бу менинг ҳаётим мазмуни... Дунёда шу қадар олис йўл, олис масофа кечдимки! Айрилиқ, саргардонлик, ночорлик, ғариблик... Аммо маҳзун НАВОдан умидбахш НАВОга етиб келиш мени НАВОЙИга айлантирди! Умримда оёқ остида лойдек хорланиб-топталишларни ҳам, лойдан ясалғон кўзадек қўлларда кўтариб алқашларни ҳам кўрдум. Мени нигун ҳолатда ерга кириб кетишдан, фараҳли-кўркам ҳолатда ўзингни осмон деб ўйлашдан Сўз, Назм, Адабиёт асради! Умрим сўнгигача мен шу Қора Меҳнатга ва Сенга фидомен, парирухсор!

НОЗАНИН. Менга дейсизму? Ростданму?

АЛИШЕР. Рост! Сен!

Гоҳ сарв узра, гаҳе гул узра булбул нағмасоз...

НОЗАНИН. Барибир, тузалгунча ёзманг. Қаранг, шаҳарда нима ғавғо? Оламда нима шўриш? Наҳотки, Сизнинг меҳнатга берилиб изтироб чекканингиз шу, телба оломонга керак бўлса? Наҳотки, азалдан нокомил ҳаёт алал-оқибат изга тушади, хатолардан, гуноҳ қилишдан умрида ҳайикмаган одамлар ўзгаради, инсон тузалади, деб ўйласангиз? Ерда ҳақиқат ҳукм суриши, Адолат қарор топиши учун биров ўлгунича куйиб-ёниши – наҳотки! – шарт деб билсангиз? Бунга ишонсангиз?

АЛИШЕР. Ишонамен! Шарт!

НОЗАНИН. Хаёлпараст! Булбул!

АЛИШЕР. Менинг хасталигим ўткинчи. Меҳнатим бир овунчоқ. Дардим бошқа... Биз, инсонлар ёлғон-ёзукқа, нафс йўлида алданишга, кибру-ҳавога берилғонмиз. Покланиш ва

бошқаларда ҳам бунга кўшиш уйғотиш аввалдан, олисда қолғон болалиқдан умримда муродим бўлди. Бунга гоҳ эришдим, гоҳ аро йўлда қолдим! Менинг ҳаётим дунёда бўлғон-бор хатолар, гуноҳлардан озорланиб, Тангри таолога қилғон ибодат-илтижо! Бутун саъй-ҳаракатим ҳам ибодат-илтижодур.

НОЗАНИН. Умрингиз охирлаб, бошингиздан кўп савдолар ўтуб, телба дунё ройиши қандок, одамнинг феъл-атвори қандок, билмадингизму? Сиз ўйлаган – инсон камолотга етиши, покизалиқ, бу – саҳродаги бир сароб...

АЛИШЕР. Валлоҳки, бу неча минг йиллардан келган акс-садодур. Ғариб Оламда ҳар қачон Гўзал Оламлар, ажиб белги-хислатлар топилғон. Хушхулқ, хуштаъб кўп инсонлар ўтғонлар. Ҳеч қачон ёлғон ҳақиқатдан, ваҳшат одамийликдан, хунуклик кўркамлиқдан, ёмонлик яхшиликдан ғолиб келмағон. Ғолиб келмагай, иншооллоҳ! Биз ўз қавмимиз маърифатли, олижаноб, мағрур ва яқдил бўлишини орзу қилғон кишилармиз. Биз фоний дунёни безағон фано аҳли, ишқ аҳли элчиларимиз. Изтироб эгаларимиз.

НОЗАНИН. Ишқ ва изтироб бир эканму?

АЛИШЕР. Бир!

Дилбаро, сендин бу ғамким, менда бордур. Кимда бор?

Фурқатингдин бу аламким, менда бордур. Кимда бор?

НОЗАНИН. Севсангиз, нега мендан узоқлашдингиз? Яна, гўёки менга фақат “бир булбули нолон керак” эмиш... Фироқ-айрилик боиси мен эмас. Ўзингиз.

АЛИШЕР. Балки, ўзим?

**Ҳар дам онсиз юз ўлум эрди Навоий жонига, –
Бир ўлум бирла бу дардиға даво қилди фироқ.**

НОЗАНИН. Ёзғонларингиз аксар ҳасратли... Биз бахтли бўлармидик?

(Олисдан, аллаердан яна аёллар фарёди эшитилади.)

АЛИШЕР *(бир оз сукутдан сўнг)*. Мен сени бахтсиз қилишдан кўрқдум. Аёл ишқ учун яратилғон! Изтироб учун яратилмағон...

НОЗАНИН. Дунёда доим изтироб чекиб яшаган аёл-ку!

АЛИШЕР. Менинг дарवेशона йўлим бир кишилик! Сени севдим. Ёндим. Ўртандим. Аммо менинг тўфонли уммонимда сенинг ғарқ бўлишингни истамадим. Инсон бир неча вазифани бўйнига ололмайди, бир вазифани бажаради! Менга бировга зулм қилмоқдин ёлғизлик ва бекаслиқ афзал туюлди. Бу мен ишқдан воз кечганимдан эмас! Бир инсондек яшадим.

НОЗАНИН. Бу кун мамлакат нотинч. Шаҳарни ҳам совуқ бир шарпа, қора бир исён ишғол этган. Гоҳ тун, гоҳ кундуз аёллар оҳу фарёди кўкка кўтарилаётир! Сиз чарчагансиз. Хастасиз. Лекин нега бу бобда бирон чора-тадбир топмаяпсиз?

АЛИШЕР. Бу бобда мен ўзи-ўзимдан бир иш қилолмасмен, чора-тадбир кўрмоқ Султон Хусайн жанобларининг вазифасидур. Олий таъб, инсоф ва диёнат соҳиби Султон Абулғози Бойқаро қандок йўл тутишни бу фақирдан кўпроқ билурлар. Барчадан бурун мамлакат тақдири учун жавоб бермак шоҳларнинг насибидур.

НОЗАНИН. Султон ҳазратлари суст қарамоқдалар. Ишни пайсалга солмоқдалар. Ҳар куни қон тўкилаётир. Неча одамнинг хонумони куяётир. Бундан шаҳаншоҳ заррача қахру ғазабга келмаётирлар.

АЛИШЕР. Оллоҳнинг ғазаби-ю, шоҳнинг ғазаби кўрқуликдур. Султон қахр нишонаси қизил либос кийиб, бошига қирмизи тож қўндуриб хос хонадан саройга чиқса, оламга ўт кетиши тайин. Бу кунча шоҳимиз бардош кўрсатмоқдалар.

НОЗАНИН. Бардошнинг ҳам уйи куйсин! Элнинг аллақачон сабр косаси тўлғон... Султон эса бепарво юрғондек!

АЛИШЕР. Бепарво эмас! Воқифмен, жаноб Султон асосан, ҳар ерда уруш ҳаракатлари қўзғалаётгани билан хаёллари банд. Ҳиротдаги аҳволга кундалик кўнгилсиз ҳодисалар деб қарагон бўлишлари мумкин. Бундан бўлак, Бойқаро учун майдонда душман аниқ, жангда юзма-юз олишиш ўнғай. Аҳоли ичидаги тартибсизликка қарши қилич кўтаролмайсан! Яна айтсам, жоҳил ҳолга кирғонлар умуман ўсмир, ёш. Айниқса, булардан бир қисмининг “етим” деган номи бор. Мусулмон подшоҳи ўз юртида “етим-есирлар бошини силаш” ақидасига амал қилиш ўрнига бунга қарши иш тутиши қийин... Шу боисдан, Султон билан орамизда баъзибир зиддиятлар борлигига қарамай, мен ҳам паришонмен!

НОЗАНИН. Мен тушунмадим. Бу ҳолда нетмоқ керак?

АЛИШЕР. Ҳақиқат ва адолатга қараб, сабр-бардош кўрсатиб иш тутмоқ керак.

НОЗАНИН. О, бунинг учун узоқ йиллар, асрларни кутишга тўғри келади...

(У ўрнидан туриб, чиқиб кетади.)

АЛИШЕР.

**Ёр борди-ю, кўнглумда анинг нози қолибдур,
Андоқки, қулоғим тўла овози қолибдур.**

**Кўз хонасини қилди – барандохта бу ашк,
Кўз борди, вале хона барандози қолибдур.**

**Кўнглум қуши то сунбулингиз домиға тушди,
Булбул киби ҳар гул сори оғози қолибдур.**

**Ул қуш сафар айлаб, не тараб, гулбунин очгай,
Ким, боғ аро бир – сарви сарафрози қолибдур.**

**Мен ишқ румузин демай ўлдум. Сафар этгум,
Фарход ила Мажнуннинг ўқуш рози қолибдур.**

**Тақлид қилиб кўнглума – ишқ аҳли чекар оҳ,
Ул борди-ю, эл ичра саровози қолибдур.**

**Ҳижрон-у, висолни кўпу оз дема, Навоий,
Юз шукр деким, кўпи бориб, ози қолибдур...**

Парда.

ИККИНЧИ ПАРДА

Еттинчи ҳолат

Султон Ҳусайн Бойқаро саройи. Аъёнлар жам. Вазир Мажидиддин Муҳаммад, Амир Муборизуддин Валибек, Амир Али Бобо, Мавлоно Соҳибдоро, Хўжа Шаҳобиддин шу ерда. Амир Алишер Навоий ҳам шу ерда.

Қизил либос кийиб, бошига қирмизи тож қўндирган Ҳусайн Бойқаро кириб келиб, тахтга ўтиради.

БОЙҚАРО. Мажидиддин Муҳаммад! Ҳирот осойишталиги учун не чора-тадбир кўрулди?

МАЖИДИДДИН. Онҳазрат! Тунда дўконларнинг қоровуллари ва кўча посбонлари, ўктам йигитлардан танлаб, икки хисса кўпайтирилди. Кундузлари ҳам одамлар ўз иши, тирикчилик билан машғул бўла олсин учун собиқ сипоҳилардан бир қисми миршабларга бориб қўшулди. Тагин...

БОЙҚАРО (*кескин*). Аммо аҳвол тузалғони йўқ. Девонга шикоят ёзаётган кўп. Арзу-дод билан келаётганлар ҳам... Амир Валибек, сиз не дейсиз?

ВАЛИБЕК. Аҳвол дарҳақиқат оғир, Султон жаноблари. Барча камар боғлағонмиз, ҳар доим бўлғонидан юз чандон ортиқ югуриб-елиб хизматдамиз. Натижа кўринмаётир!

БОЙҚАРО (*бошқа аъёнларга*). Сизлар не дейсизлар?

АМИР АЛИ БОБО. Бузғунчи-безорилар шаҳарнинг қаерида? Қандоқ беркиниб юрибди? Биров билмайди...

ХЎЖА ШАҲОБИДДИН. Шаҳарда, нотинчликка қарамай, жаъми болалар, ёшлар кундузлари мактаб-мадрасада. Тунда булар орасидан кимлар ўғрилик, котилликка бораётир, ажратиб-аниқлашнинг иложи йўқ...

СОҲИБДОРО. Султон хазратлари, кўплар саройга арзу-дод қилсалар-да, кўча-кўйда одамлар сўзлашишдан қочмоқдалар. Улар ўзларига зиён тегиб, бир кор-ҳол рўй беришидан кўрқиб-хавотирдалар...

АЛИШЕР. Юрт хавф остида. Элнинг аҳволи яхши эмас. Бутун саъй-ҳаракатга қарамай, бу кунгача жиддий бирон чора-тадбир кўрилмағони аниқ.

БОЙҚАРО. Фармон тайёрлангиз! Қайси кўча, қайси маҳаллада безори ва бебошлар бўлса-ю, уни тутиб келтириб беришмаса, шу жойни бузуб ташлаб, аҳолиси қириб ташлансун... Шафқат қилиб ўтирилмасун! Мен борича меҳр ҳам, бардош ҳам кўрсатдим. Етади... Рухсат сизларга! Амир Алишер, сиз тўхталинг...

(Аъёнлар чиқиб кетишади.)

“Подшоҳлик борлиғи – бошдин-оёқ бош оғриғи!” Маъкул айтғонсиз. Билиб! Онглаб... Ҳиротда турғон танглик тез барҳам топиши лозим. Нури-дийдамиз Бадиуззамон Мирзо кўп ерни тортиб олиб, эгаллаб, юрт иккига парчаланиб қолғони кам. Шаҳзода бизга қарши янгидан қўл кўтармоқ учун лашкар йиғаетғони менга аён. Унинг ғолиб-жаҳонгир байроғи ҳаммаёқда шуъла сочаётир. Лашкарининг сурнай ва карнай овози бот-бот қулоғимга чалинаётғондек...

АЛИШЕР. Шаҳаншоҳи олам, Султон Бадиуззамон ўз жигарбандингиз! У феъли торлик қилиб Сизга қарши турса-да, Сиз унга қарши борманг...

БОЙҚАРО. Шаҳоданинг катта қўшунга бошчилик қилиш салоҳияти, харбу зарбда истеъдоди борасида эшитиб, бир ёқдин фахрландим. Суюндим. Болам сафга кирибди, деб ўйладим. Иккинчи ёқдин мени ғам-ғусса чулғади. У менинг шон-шавкатимга путур етказмоқда.

АЛИШЕР. Султон Бадиуззамоннинг шон-шавкати ҳам сизнинг шон-шавкатингиз, хоқоним...

БОЙҚАРО. (*уни эшитмагандек*). Мен қисматимга шукрона келтираман, Ҳақ субҳона-у ва таоло менга шоён бахт берди, лекин мен истагон оқил ва солиҳ фарзандлар бермади. Бобомиз Ҳазрат Амир Темур Соҳибқирон тузгон катта давлатдан фақат бир улуш қолди, у ҳам синдирилгон нондек, парчалангон. Мендин сўнгра, ғайрат-шижоати бор, аммо фикр-мулоҳазаси йўқ Темурзодалар уни ҳам “еб битиришлари” муқаррар. Мен буни кўриб турибмен! Шу кунлар кўнглумда жанг қилиб Бадиуззамон Мирзонинг таъзирини бериш нияти турибди, шундоқ қилардим ҳам! – мамлакат заифлашгон, аскар жангга тайёр эмас. Бир оз муддат керак...

АЛИШЕР. Менинг кенгашимга қулоқ тутсангиз, Мажидиддин Муҳаммаднинг маслаҳатига кириб эл-улусдан ўлпон йиғишни тўхтатинг. Хазина бўшаб қолгон экан, мен ҳаж учун тўплаган нақдинамни тортиқ қиладурмен. Элнинг норозилиги янги бир исёнлар келтириши мумкин. Жанг қилиш ниятидан ҳам қайтинг, онҳазрат. Ота-боланинг жанги хосиятсиз иш. Олдинги бундоқ жанглар эл-улуснинг қони бекордан тўкилғони-ю, мамлакатда катта билан кичик орасида ҳурматсизлик уйғонганидан бўлак нарса келтирмағони ўзингизга маълум. Мени маъзур тутинг, шаҳардаги аҳвол ҳам шунинг оқибати...

БОЙҚАРО. Мен аралашмасам-да, ташқарида шаҳзодалар бошлиқ, шабохун тарзида амирлар, беклар ичида бораётгон жанглар ҳам, шаҳардаги бу тартибсизлик ҳам ўзи-ўзидин чиқмағони аниқ, албатта. Муҳими турли тарафдин Хуросонга, бутун туркий эл-улусга ғайрлик қилиб нифоқ солиш ҳаракатида юрғон, келиб одамлар орасида жойлашгон, жоҳил, нодон кимсалардин бировни мактаб, бировга ҳатто маблағ бериб уларнинг териси остига киргон душман бу кун ҳар ерда топилиб турадур. Мен бу кўрунмас қўлни қирқолмадим.

АЛИШЕР. Буни бартараф этиш учун мамлакатда осойишталик даркор. Бир хонадонда аҳиллик бўлмаса, бегоналар хонадон эгаларидан ҳар бирини камситиб, озор етказа оладурлар.

БОЙҚАРО. Хўп, нетмоқ керак?

АЛИШЕР. Ҳақиқатга риоя қилиб, адолат юзидин иш тутмоқ керак...

Саккизинчи ҳолат

Мурғоб дарёси бўйидаги қасрда Султон Бадиуззамон Мирзо каттакон дераза олдида ўтирибди. Дераза ортида, майдонда сипоҳилар қиличбозлик машқи ўтказишмаяпти.

БАДИУЗЗАМОН (*ўзича*). Аслида, Ҳиротни оладургон бўлсам, ҳозир олгон дуруст. Хуфялар, у ерда ит эгасини танимайди, деяпти. Падари бузруквор қайсарлик қилмай салтанатни менга топшириб қўя қолсалар-ку, яхши бўларди. Аммо ўзим бостириб бориб олсам, шоҳ билан қандоқ муносабат тутаман? Отам бўйинсунса, ҳай-ҳай! Бўйинсунмаса, Абдуллатифга ўхшаб падаркушга айланаманми? Албатта, шоҳ атроф-булуқларнинг халқини қалъа ичкарисига олиб, шаҳар девор ва буржларини мустаҳкамлайди. Жангга ҳам киради! Кейин-чи? Менинг йигитларим яхши. Лашкарим кучли. Голиб келишим кўриниб турибди! Фақат... ўртада Амир Алишер! Араб ва Ажамда у машҳур. Ўзи ҳам дунёни кафтдагидек кўради. У билан ҳисоблашмай бўлмайди. Дунёга минг йилда бир келадургон киши у! Сенга бир оғиз “ҳайф” деса, тамом, ер ёрилиб ерга киргондек. Қандоқ илож топса экан?

(*Амир Шижоъуддин Зуннун киради.*)

Менга қара, Шижоъуддин Зуннун! Кўшун жангга тайёр, деб ўйлайсанму?

ЗУННУН. Тайёр. Бунинг устига, Ҳирот ичкарисида энди бизга хайрихоҳ кўп. Султон Бойқаро кўтарилгон тўзонни бостиролмаяпти. Ҳаммаёқ алғов-далғов. Аммо...

БАДИУЗЗАМОН. Нима, аммо?

ЗУННУН. Ҳиротдан Мавлоно Соҳибдоро Сизни зиёрат қилғони келғон.
БАДИУЗЗАМОН. Мулозимга айт, олиб кирсун.

(Зуннун мулозимга кўрсатма бериб, орқага қайтади.)

Нима мақсадда келғон экан?

ЗУННУН. Индамади. Сиз билан кўрушиб-зиёрат, деди, холос.

БАДИУЗЗАМОН. Мавлоно Соҳибдоро бунинг учунгина келмайди.

(Мавлоно Соҳибдоро киради.)

Мавлоно, марҳамат, хуш кўрдук.

СОҲИБДОРО. Улуғ Султон ҳамиша саломат бўлғайлар.

(Ўтиб ўтиради.)

Азиз Мирзо! Сиз билан гапим пишса, расмий, йўқса, шахсий меҳмонингизмен.

БАДИУЗЗАМОН *(кулиб)*. Иккисини бирлаштиради бўлмасму?

СОҲИБДОРО. Бунинг учун иккимиз олдин махфий сўзлашиб, келишиб олишимиз лозим.

БАДИУЗЗАМОН. Мен Ғур яйловига Сейистондан, Амир Зуннун ўзига тегишли Заминдовардан келиб, бир мақсад билан лашкарни кўшғон кундан буён менинг Амрдан бекитикча гапим йўқ.

СОҲИБДОРО. Мен қаршингизда хижолат чекадурғон гаплар чиқиши мумкин, шаҳзодам.

БАДИУЗЗАМОН. Чиқаверсун!

СОҲИБДОРО. Султон Бойқаро ҳазратлари билан Сиз, мухтарам шаҳзода, ота ва фарзанд бўлғонларингга қарамай, орада сулҳ тузмоқ таклифи билан келдим.

БАДИУЗЗАМОН. Сулҳ? Шаҳаншоҳ ожизланиб, сичқоннинг ини минг танга бўлғонидами? Паришонланиб, пайтавага қурт тушғонидами?

СОҲИБДОРО. Бу – иннинг қандайлигига боғлиқ. Бу этикка ҳам боғлиқ! Подшоҳ жанобларининг этиклари ҳали мустаҳкам... Рухсат бердингиз, айтаман, мени маъзур тутасиз! Ҳозир Сизнинг аҳволингиз мушкулроқ. Қўлингизда шоҳлик шаҳодатномаси йўқлигидан, сизнинг лашкарингиз ҳар ёқни талаб юрғон қароқчи кабидур. Шариат ҳукмига биноан, Сиз икки томондан, подшоҳга ва отага саркашлиқ қилиб, исён кўтарғон осий ҳолдасиз.

ЗУННУН. Сулҳда не кўзда тутулғон?

СОҲИБДОРО. Сулҳ ҳар жиҳатдан хайрлидур.

БАДИУЗЗАМОН. Сўзланг.

СОҲИБДОРО. Энг аввал, Падари бузрукворингиз ҳар қандоқ муҳолифатни унутиб, Сизнинг бор гуноҳингизни кечирадилар. Сиз ҳам фитна-фасод, сарой ўйинлари қурбони бўлғон жигарбандингиз Мўмин Мирзо учун Падари бузрукворни кечиринг. Айниқса, бу кун сиз эгаллаб турғон Балх мамлакати ва унга тобе ерлар, Мурғобдан Амударё бўйларигача Сизда қолади. Пешкаш қилиб, муҳр босиб берилади. Фақат, ўртада подшоҳ ва отанинг ҳақ-хукуки, ҳурмати риояси қолади. Сиз тўла ваколат билан қўлга олғон вилоятда ҳокон ҳазратларининг ҳумоюн номи билан Сизнинг донгдор номингиз хутбада бирга кўшуб ўқулади...

БАДИУЗЗАМОН *(ўйланиб турганча кулиб)*. Ўз мулкингни ўзингга қайтариб бермоқ... Бу – ўз шаръий хотинингга уйланғон кабидур.

СОҲИБДОРО. Истасангиз, шу. Бу борада олдин Амир Алишер ҳам сизга мактуб ёзғон. Истамай жанг қилмоқ бўлсангиз, барчамизга бу не малолату, не маломат, келтуришини Ёлғиз Оллоҳнинг Ўзи билади.

ЗУННУН. Шартнома тузилгонми?

СОҲИБДОРО. Тузурмиз.

БАДИУЗЗАМОН. Тўғриси айтинг, Падари Бузруквор надомат чекиб ўзлари шундоқ нозик кўнумга келдиларму?

СОҲИБДОРО. Худо ҳаққи, ўзлари... Ва албатта, Амир Алишер билан кенгашиб...

БАДИУЗЗАМОН (*кулиб*). Мен айтдим-а... Балки, Хусайн Бойқаросиз Алишер Навоий бўлмасди. Лекин Алишер Навоийсиз Хусайн Бойқаро ҳам бўлмас эди...

Тўққизинчи ҳолат

Тахминан бирон ойдан сўнг.

Сахро. Қуёш ёниб ётибди. Амир Алишер – қўлида ҳасса, қумга ботиб секин суришиб бораяпти. Бир тўп киши ундан сал орқада, лекин унга эргашиган. У бошда буларга эътибор бермайди, кейин, бурилиб қарайди.

АЛИШЕР. Сизлар нега эргашаяпсизлар?

ЭРГАШГАНЛАР. Сиз – Навоий...

АЛИШЕР. Сизлар-чи?

ЭРГАШГАНЛАР. Биз бенаволармиз!

АЛИШЕР. Бутун олам НАВОдан иборат-ку! Қушлар сайроғи. Дарахтлар шовуллаши. Шамолнинг нола чеккани ҳам... НАВОСИЗ одам бўлар эканми?

ЭРГАШГАНЛАР. Ўзимизда бўлмағонидан, Сизга эргашаяпмиз-да! Ўт чиққанида биров ёниб-куяяпман, деса, бошқаси мен учун ҳам айт, деган экан. Бизнинг дардимизни ҳам айтадигон – Сиз! Навосиз элнинг навобахши!

АЛИШЕР. Мен айтғонимни айтдим! Энди боринглар, менга эргашманглар. Мен чарчадим. Бунинг устига, «танға қариликда нотавонлик етди». Бутун ҳаётимни кўз олдимга келтириб, охиратни ўйлашим керак...

ЭРГАШГАНЛАР. Фақат, бир оғиз сўз... кўз олдингизга нима келаяпти?

АЛИШЕР. Болаликда саҳрони кўрғон эдим. Яна сахро! Менинг умрим шу икки сахро ораси...

(Бир тўп киши тўхтагандек бўлади ва дам ўтмай, янгидан эргашади. Алишер эса хаёлга ботади.)

Эй пари, раҳм этки, кўнглум зор эрур. Бечора ҳам.

Ишқу савдо даштида Мажнун эрур. Овора ҳам.

Тандаги пайконлар-у, ашким ёрутмас уйниким,

Дуди оҳимдин қорармиш собиту сайёра ҳам.

Заҳми кўп бағримни тикмак мумкин эрмас, эй рафиқ,

Ким, эрур юз пора-ю, мажруҳ эрур ҳар пора ҳам.

Васли иқболи-ю, мен хайҳотким, рухсорини

Тоқатим йўқдур йирокдин қилғали наззора ҳам.

Ўйла, сув қилди бало кўхсорини оҳим ўти,

Ким, олиб кўксумга ургунча топилмас хора ҳам.

**Чарх макру фитнасини ғофил ўлманг, зинҳор,
Чунки, бу шохид баса фаттон эрур. Маккора ҳам.**

**Телбараб, итгим Навоийдек жунун саҳросида,
Қилмади ёдимни ҳаргиз бир пари руҳсора ҳам...**

(У бурилиб қараб одамлар ҳамон эргашаётганини пайқайди.)

Кетмадинларми?

ЭРГАШГАНЛАР. Йўқ.

АЛИШЕР. Сабаб?

ЭРГАШГАНЛАР. Ҳали Сизга айтмағон гапларимиз бор.

АЛИШЕР. Мен ҳажга бораяпман. Халал берманглар. Мени йўлдан қолдирманглар.

ЭРГАШГАНЛАР. Биз йўлда қолиб кетсак, бизнинг хатоларимиз, гуноҳларимизни ҳам сўранг!

АЛИШЕР. Албатта, сўрайман. Энг аввал, ўзимнинг хатоларим, гуноҳларим бор. Мен ҳам бир бандаман, улардан покланишим керак. Кейин, барчанинг дарди...

(У беш-ўн қадам юради. Қараса, барибир орқадан одамлар келаяпти.)

Тўхтанглар! Хўш?

ЭРГАШГАНЛАР. Сиз кетсангиз, бизнинг арзу додимизни ким эшитади? Ким ўз ҳимоятига олади?

АЛИШЕР. Қизиқ экансизлар! Қози бор, бек бор, доруға бор, ҳоким бор, шох бор... Ҳаммадан бурун, арзу додингни Худога айтиш керак!

ЭРГАШГАНЛАР. Айтамыз. Лекин Осмон узоқ Ер қаттиқ...

АЛИШЕР *(ўйланиб)*. Келинглар, майли. Эшитаман.

(Барча қум устига ўтиради.)

Ҳажга энди боролмаслигим ҳам мумкин. Неча бора шахдландим. Гоҳ ҳозир мавриди эмас, гоҳ йўл хатарли, деб Султон Бойқаро изн бермади. Тўғрироғи, мени ёнидан кетгазгиси келмади. Яна бир отланиб, катъий қарор қилганимда юрт пешволари, эътиборли кишилар йўлимни тўсди, борманг, деб ёлворди. Мана, шу кунлар бормоқчи эдим, бу гал сафар аниқ эди, лекин йиққанимни юртга топширдим. Йўлимдан чиқиб менга умид билан боққан инсонлардан бошлаб қўлимдан дон еган қушларгача – уларнинг аҳволи, тақдирини ўйладим...

**Кимки, бир кўнгли бузуқнинг хотирин шод айлағай,
Онча борким, Каъба вайрон бўлса, обод айлағай...**

Мен бу Каъбани кимга ташлаб кетаман? Буёғи умрим тугагунича шу саҳрода, ҳаж йўлидамен... Марҳамат, сўзлангиз!

ЭРГАШГАНЛАР. Қандоқ сўз бошламоқни ҳам билмасмиз. Бизнинг ҳар кун, ҳар соатимиз алам ва мотамдан иборат. Сўз йўқ...

(“Қаро кўзим” кўшиги, барча бошини солинтирган, сукутга чўмган ҳолатда, маҳзун янграйди. Ниҳоят...)

ЭРГАШГАНЛАР (*Биринчи киши*). Ҳиротда шу кунлар ўғрилар, қотиллар, ҳар хил ёвузлардан тўйган эдик. Султон Бойқаро жаноблари уларни жазолаш тўғрисида фармон бердилар, бизнинг бахтимиз, осойишталигимизни ўйлаб, керакли, доно иш қилдилар. Ташаккур! Аммо Ҳиротда аҳвол олдингидан юз чандон бадтар бўлди...

ЭРГАШГАНЛАРДАН (*Иккинчи киши*). Одамлар гуноҳкор-гуноҳсиз бировларни тутуб келтуруб, улар кекса экан, ёш экан, деб ҳам қараб ўтирмай, минг азобу уқубатларга солинаяптилар. Балки, маъкулдур! Аммо зиндонбонлар, соқчилар, миршабларга Худо “берди”. Маҳбуслардан баъзиларни тахтага, тошга-деворга михлатиб ташлаяптилар. Баъзиларни қўлтиғидан осиб, оёғига тош боғлаб иккига бўлиб-парчалааяптилар. Яна баъзиларни кўзларини ўйиб, қўл-оёқдан тирноқларини суғуриб олаяптилар...

ЭРГАШГАНЛАРДАН (*Учинчи киши*). Ёвузлик, золимлик салтанат учун қонун эканму ёки одамнинг қонида бор эканму, гуноҳкор, жазо бераяпмиз, деб шундоқ шафқатсизлик қилинаяптики! Буниси ҳолва. Биргина айбдор чиқибди, деб аямай, бутун кўча, бутун маҳаллаларни бузуб, аҳолиси кириб ташланаяпти. Султон Бойқаронинг фармони шундоқ экан! Кексаларда нима гуноҳ? Гўдакларда нима гуноҳ? Сиз доим ҳақиқат, адолат, дейсиз. Ҳақиқат қани? Адолат қани?

АЛИШЕР (*ўрнидан туриб кетиб, хафа бўлиб, жаҳли чиқиб*). Бу – янги бир бедодлик! Аянчли ҳол! Лекин сенлар ҳам бундай ўйланглар. На иссиққа, на совуққа чидайсанлар! Подшоҳ раҳм қилиб, суйиб, кўнгилчан-бўш қараса, на ҳокиму доруға, на бири-биринг билан келишмай кўясанлар! Ўзларингдан кетиб, бошга чиқиб оласанлар! Бузғунчилик қилиб, нохушлик келтирасанлар! Подшоҳ аксинча, қатъият кўрсатиб, ғазабланиб, арқонни тортса, дарҳол мусичаи-беғуноҳ бўлиб қоласанлар. Обидийда қилиб, нола-афғон чекишга тушасанлар! Кўчага чиққан болага қарамайсанларму? Китоб ўқутмайсизлар. Меҳнатга ўргатмайсизлар. Бу болалар, ёшлар Мирхондни, Хондамирни билмайди. Шоҳ Музаффарни, Беҳзодни билмайди. Тарбия бермайсизлар! Бировни кечаси уйига бостириб кириб пичоқлаган махлукни мен ҳимоя қилишим керак эканму? Ҳар қандоқ шафқатсизлик, қон тўкиш, бировга жабр-ситам менга ёқмайду! Бирон ваздан оқламасмен ҳам! Аммо сенларга ортиқ ёрдам ҳам беролмаймен. Керак бўлса, подшоҳга боринглар!

(Шу пайт эргашиганлар орасида Алишернинг бехосдан Абдулхай табибга кўзи тушиб қолади.)

Абдулхай табиб! Сиз нега бу ерда турибсиз?

АБДУЛХАЙ. Олижаноб ҳазрат! Ётиб олинг. Сиз ётишингиз керак! Иситмангиз баланд...

АЛИШЕР. Йўқ, сиз рўй берган аҳволга қандоқ қарайсиз?

АБДУЛХАЙ. Минг қатла узр, Амирим. Мен ҳакам эмас, ҳақимман. Албатта, воқеанинг маъносига, одамнинг афт-ангорига қараб баҳо берилади. Аммо мен бировни ҳаётнинг гули, бировни қабих экан, деёлмайман. Яхши-ёмон барчани даволайман. Сизга яқин томоним, мен ҳам инсон ёвузликдан, жаҳолатдан, дардлардан қутулишини истайман... Энди бир оз ором олмасангиз бўлмайди.

АЛИШЕР (*унга ортиқ аҳамият бермай, ўзича*). Ҳажга бораётган эдим. Йўл бунчалар чўзилиб кетди.

(У яна қумда вазмин сурина бошлайди. Одамлар ҳам эргашадилар. Бир маҳал тўхтаб...)

Ҳалиям шу ердасизлар?

ЭРГАШГАНЛАР (*Биринчи киши*). Савол чиқиб қолди.

АЛИШЕР. Нима экан?

ЭРГАШГАНЛАРДАН (*Иккинчи киши*). Улуғ инсонсиз. Биз осий бандаларни кечиринг... Сиз Шоирми ёки Амирмисиз?

АЛИШЕР. Шоирлик қисматим. Амирлик ҳам... Ақлимни таниганимдан ёлғизлик ва фақирликни истадим. Умримда жуда эрта бу дунёнинг омонат, фоний эканлигини онгладим. Хушнуд ва оғир дамларда бир сўз-икки сўз айтиб ўзумни овутомоққа урундим. Ҳали дунё тўқис, инсон нақадар комил эмаслиги мени қайғуга солди. Йиллар давомида дунё ишларидан узлатга чекиндим. Мана, ҳозир ҳам зиёратгоҳда ғарибликда турибмен. Аммо ҳаёт ғавғоси ва савдоси менга бирон пайт осойиш бермади. Бу кун ҳам ўзи-ўзимча қолиб, хатолар, гуноҳларимиз учун тавба-тазарру қилишга имкон йўқ. Ана, интилғоним билан, Каъбага етиб боролмаяпман. Рўй бераётган аҳвол, одамларнинг бири-бирини онгламаслиги, бири-бири билан келишмаслиги, жоҳиллиги, худбинлиги мени ўртаб юбораяпти. Мен Ер юзида ирки, миллати, динига қарамай, Тангри таолога итоатда бўлғон инсонлар аҳил, эркинликда, ҳур яшашини орзу қилдим! Аммо инсонлар аксар исенда бўлдилар. Улар, шохдан гадогача, осойишталик бўлмағон ерда хотиржамлик ҳам, бунёдкорлик ҳам, бахт-саодат ҳам бўлмаслигини ўйламадилар. Душманлик эмас, дўстлик қилишни истамадилар. Худога, бири-бирига бўйинсунмадилар. Одамнинг одамга зулми, зўравонлиги бўлғон ерда қотил ҳам, мактул ҳам қулдур. Мен сизларга доим ёрдам беришни истаймен. Таассуфлар бўлсунким, ёрдам беролмаяпмен...

(Абдулхай табиб бошқалардан ажралиб келиб, уни қўлтигидан тутди.)

АБДУЛХАЙ. Ҳазрат! Жон ҳазрат! Бир оз ором олинг. Бемор ўзи ҳакимга ёрдам бермаса, ҳаким қийналиб қолади... Бу томон кун кеч. Офтоб ботаяпти...

(Саҳрода қуёш бота бошлайди.)

Ўнинчи ҳолат

Саройда Султон Ҳусайн Бойқаро аъёнлари билан. У ҳам, аъёнлар ҳам ҳорғин, паришон. Ташқаридан одамлар сурони эшитилади.

БОЙҚАРО. Не шовқин? Ғулғулага боис не?

АМИР АЛИ БОБО. Келганлар подшоҳ арзу додимизни эшитсун, дейишяпти.

БОЙҚАРО. Биз уларнинг безорилар, бузғунчилар устидан ёзғон арзу додларидин, иродасидин келуб чиқиб, фармон бердик. Яна нима шикоят бор экан?

ХЎЖА ШАҲОБИДДИН. Аҳволдан улар ҳамон норози бўлишяпти.

БОЙҚАРО. Нега норози бўлар экан? Жиноят содир қилғонларга жазо барҳақ. Ўз экканини ўрсин!

ХЎЖА ШАҲОБИДДИН. Раият ўз бахту саодати посбони бўлғон подшоҳига кўнглида борини айтиши шаръан ва расман раво, Султон ҳазратлари.

АМИР ВАЛИБЕК. Улар бир бедодлик ўрнида иккинчи бедодлиғ, қордин кутулиб ёмғирга тутулғондек бўлдиқ, дейишяпти. Ҳиротда тинчлик ўрнашғони йўқ, дейишяпти.

БОЙҚАРО (*Мулозимларга*). Айт, машварат қилиб олгунча тинчиб турсин!

(Мулозимлар чиқиб кетишади. Ташқарида тўлқиндек бир кўтарилиб, бир тушган сурон тинади.)

МАЖИДИДДИН. Кўп чора-тадбир кўрулғонига қарамай, чиндан нотинчлик давом этаяпти, онҳазрат! Биз, содиқ кулларингизнинг Худо олдида ҳам, Сизнинг олдингизда ҳам гуноҳимиз бўйнимизда. Ҳамма бало шундаки, бировлар бузғунчилик, ўғрилиқ, қотиллик қилаётғонидан

бўлак гап бизга аниқ эмасди.

АМИР ВАЛИБЕК. Ҳозир ҳам аниқ эмас. Қоронғуда пайпасланиб юрган кишидек иш тутмоққа тўғри келаяпти.

МАЖИДИДДИН. Бундан ташқари, ким айбсиз, ким айбдор текшириб-аниклаб ажратишни фукарога ҳавола қилмагон дурустмиди? Беайб Парвардигор! Ҳеч бир айби йўқ банда бўладиму? Кимнинг кимгадир қасди бўлса, ўч олиш, кимдир ўз одамани кутқариб, бегуноҳ бировни жарга суриб ташлаш каби ҳодисалар ҳам рўй бераяпти. Жоҳил миршаблару иш топилса қўлини ишқай бошлайдигон жаллодлар-ку, дўппини ол, деса бошни олаверади. Ҳақиқатни суриштириб, адолатга риоя қилиш қози-қузотларнинг вазифаси. Аммо улар ҳам кўзларини пирпиратиб, гангиб юрибди. Алқисса, хўлу куруқ баравар ёниб ётибди, подшоҳи олам.

БОЙҚАРО. Сўзлашдин мурод – амал. Мен учун у муҳим!

МАЖИДИДДИН. Қандоқ бўлмасун, кундалик ҳукумат ишларидан озод бўлгон, лекин давлат номидан сўзлаш, ҳукм юритиш, катта-кичик арбобларни ҳам тафтиш қилиш ҳақ-ҳуқуқига эга доно бир киши керак. Бунга барча иштибоҳсиз қарайдургон киши! У аҳволни тез, теран ўрганиб-билиб айбдор билан айбсиз орасин ажрим қилиши лозим! Адолатли иш тутилғонига одамлар ишониши лозим! Шундоқ қилмагунча Ҳирот тинчимайди, онҳазрат.

БОЙҚАРО (*ўйланиб*). Ким? Ким бу вазифанинг уҳдасидан чиқа олади? Шу тахлит ҳакам юртда борму? Топиладиму?

(*Аъёнлар анча сукутга чўмишади. Ахийри...*)

АМИР ВАЛИБЕК. Амир Алишер... Бўлак кишини эсламадим.

ХЎЖА ШАҲОБИДДИН. Ул Зотдан бошқа киши бу вазифани бажаролмайди!

СОҲИБДОРО. Юртда бирон одам йўқки, Амир Алишернинг тўғри, ҳалол иш тутишига шубҳаланиб қараса!

АМИР АЛИ БОБО. Ул Зот бировни жазога буюрса ҳам, бировга шафқат қилса ҳам, инсофдиёнат кўрунади. Ҳеч ким норози бўлолмайди!

МАЖИДИДДИН. Мен Амир Алишерни ҳазратнинг саломатликлари ёмон бўлғони, дардлари борлиги учун айтмадим.

БОЙҚАРО. Яқин Кишимизга бу гарон юкни ортсак, оғирлик қилмайдиму? Не дейсиз, Абдулхай табиб?

АБДУЛХАЙ. Амир Алишер бир енгил тортиб, бир оғир ётқон эдилар. Алҳамдулиллоҳ, икки кундан буён оёққа турдилар. Қолаверса, Алишер ҳазратларининг юрт, эл-улус ташвишидан бўлак нима дардлари бор? Мен ул жаноб номларидан истаганча сўз айтишим мумкин. Кафолат берғонлар. Мабодо шаҳаншоҳ Амир Алишерга бу вазифани топширсалар, у киши буни ҳар қачонги Сизнинг ишончингиз ва марҳаматингиз, деб биладилар. “Бош устига” деб мамнун, миннатдор бўлиб қабул қиладилар.

БОЙҚАРО (*хурсанд бўлиб*). Ташаккур. Бораколлоҳ.

Ўн биринчи ҳолат

Бир ертўлада фонус ёқиб Ҳайдарбек икки ўсмир билан чилим тортиб ўтирибди. Қўлида бош чаноги учинчи ўсмир киради.

УЧИНЧИ ЎСМИР. Ҳайдарбек, қара. Мен буни тарашлаб, қадаҳ ясамоқчиман. Марварид қадаб, ўз динимиз байрами куни сенга совға қилмоқчимен.

ҲАЙДАРБЕК. Совғани ҳар куни айтиб юриб эмас, индамай вақтида топшириш керак! Кел, ўтир, чилимдан торт.

(*Ўсмир чаноқни михга илиб, ўтиб ўтиради.*)

БИРИНЧИ ЎСМИР. Малла! Шаҳарда нима гап?

УЧИНЧИ ЎСМИР. Сув куйгандек!

ИККИНЧИ ЎСМИР. Бўлиши мумкин эмас... Бу ерда тукқан хотиндек ётиб, занглаб кетдик. Ҳатто кундузи бирров чиқмаяпмиз... Ҳайдарбек, бир айланиб келмайми?

ҲАЙДАРБЕК. Ҳар кеча бир кишининг чиққани етади! Ҳозир шароит шунақа! Сен, Малла, ялпайиб ўтирмай, аҳволни гапир. Сенлар тек ўтиринглар!

УЧИНЧИ ЎСМИР. Тўғриси айтсам, мени ўлдиришинг мумкин. Қўрқамен.

ҲАЙДАРБЕК. Ўлдирмаймен.

УЧИНЧИ ЎСМИР. Шаҳар ростдан ҳам жимжит! Одамлар, икки юзга яқин киши, Ҳусайн Бойқарога шикоят билан борғонлар. Шунинг учунми, қўлга олинғонларни жазолаш тақа-так тўхтагон. Буниси яхши. Шароит юмшаганидан, бизга янги кўшиладиғонлар чиқадиғонга ўхшайдур. Буниси ҳам яхши...

ҲАЙДАРБЕК. Чўзма!

УЧИНЧИ ЎСМИР. Миршаблардан бир айғоқчимизнинг айтишича, энди қози-ю, қозихоналарни четлаб бир мадраса хужрасида Амир Алишер қўлга олинғонларни тергаётган экан...

ҲАЙДАРБЕК (*жонланиб*). И-е, Амир Алишер дейсанми? Яхши-ку! Мен Навоийни биламан. Вақтида отам Амир Жаҳонгир барлосни қўллагон. Подшоҳга айтиб, Туршиз қасабасига ҳокимликка қўйгон эди. Кейин, отамни қасаба аҳолиси ўлдириб кетгон. Аммо Навоийнинг ҳиммати менинг хотирамда қолгон.

УЧИНЧИ ЎСМИР. Ёмон жойи, Амир Алишер бировни урушмас, сўкмас, ҳатто баланд товушда гапирмас, фақат рост сўзлашни талаб қилар экан. Қўлга олинғонларни ёлғон ёки рост сўзлағонига қараб, икки томонга ажратаётгон экан...

ҲАЙДАРБЕК. Бунинг йўли осон. Йиғлаб юбориб, ёқа йиртиб ёлғонни ростдек кўрсатса бўлади. Баъзилар қандоқ ишонтиришни билмайди.

УЧИНЧИ ЎСМИР. Осон эмас экан-да! Амир Алишер юз-кўзингга бир қараганида, сен ҳали сўзламай туриб, бутун ҳаётинг унга кўриниб қолар экан. Авлиёми ёки ярим авлиёми, дейишади.

ҲАЙДАРБЕК. Ўзим у кишининг олдига бостириб борсаммикан?

БИРИНЧИ ЎСМИР. Бизни ўйинга солиб, ўзинг эсингни еб қўйдингми, Ҳайдарбек? Нималар деяпсан?

ҲАЙДАРБЕК. Эсим жойида! У киши авлиё бўлса, мен пайғамбармен. Сенлар ишондинглар-ку, ҳазратни ҳам ишонтираман.

ИККИНЧИ ЎСМИР. Амир Алишер қаёқда-ю, биз қаёқда? Қалтис ишни ўйлама! Қалтис ҳазиллашма ҳам!

ҲАЙДАРБЕК. Ҳазил ҳаром. Ҳазратнинг олдига бориб, бир оз ёлғон-яшиқ гапириб алдайман. Кейин, очиқ савдога ўтаман. Сиз доно одамсиз, тушунинг, янги дин, янги пайғамбар керак, мен шу пайғамбар бўлиб келдим, дейман. Бир пайт отамни қўллағонсиз, мени ҳам қўллаб юборинг, дейман. Ҳусайн Бойқаро дўстингиз, лекин мамлакатни бошқаролмаяпти, фарзандлари ҳам бошқаролмайди, мен бошқаришим керак, дейман.

БИРИНЧИ ЎСМИР. У киши худди шуни кутиб ўтирибди!

ҲАЙДАРБЕК. Менга биринчи иймон келтиринг, одамларнинг ҳар хил динга кирғони нотўғри, дунёда озгина одам қолиб, ҳамма бир ёққа қараб бориши керак, дейман. Шунинг учун менга бу адашиб-тентираб юрғонларнинг жони ва моли ҳалол қилиб берилгон... Сиз эркинлик куйчиси. Иккимиз бирлашайлик, дейман.

ИККИНЧИ ЎСМИР. Амир Алишер шунчалик гўлмиди, сенинг оғзингга қарайдурғон?

ҲАЙДАРБЕК. Қаратаман. (*Пастак дераза олдига келиб, кўчага кўз ташлайди.*) Кун ёришяпти. Сенлар шу ерда кутиб ўтиринглар, мен бир оз кўча айланиб, ана, кўрасизлар,

бемалол гаплашиб келаман.

УЧИНЧИ ЎСМИР. Бормайсан! Сен бориб бизни сотмоқчисан!

ҲАЙДАРБЕК. Сенларнинг нимангни сотади? Ўзларинг сотилфонсанлар! (*Қўйнидан пичоқ чиқариб.*) Йўлимни тўсма!

БИРИНЧИ ЎСМИР. Сенинг гапингга киргон биз аҳмоқ... Дўппи тор келаётганини билиб, энди ўз жонингни қутқаришни ўйлаяпсан. Номард!

(Улар ҳам қўйинларидан пичоқ чиқаришади. Ҳайдарбек маймундек сакраб, улардан бирини чалади, бирини тепади, учинчисининг кўксига пичоқ санчади. Қаттиқ олишиб, қолган икки ўсмирни ҳам пичоқлайди.

Кейин, шошмай нималарнидир бир тугунчага йигади. Фонусни ўчиради. У ён-бу ён қараб, бояги бош чаногини фонуснинг устига қўндирганича, хонадан чиқиб кетади.)

Ўн иккинчи ҳолат

Ҳирот мадрасаларидан биридаги кенг-мўл хужра тўрида Амир Алишер қоғоз қоралаб ўтирибди. У ён томондаги ўйиқ равоқлардан бирига ўйчан тикилади ва ҳарир парда ортида шу асно яна Нозанин кўринади.

АЛИШЕР.

**Назарга қайси тарафдинки, бир ғубор келур,
Кўзум ёрур – бу таманно билаки, ёр келур.**

**Чу кўчадин кулоғим «дубдур»ни эшитса, кўнгул
Дукуллар, ўйлаки, ул нозанин-сувор келур.**

**Боқар яна сари-кўрмасқа солибон ул шўх,
Қошида – қайсаридинким, бу беқарор келур.**

**Қочинглар, аҳли саломатки, кофири масти –
Чиқорғали хирад-у, сабрдин димор, келур.**

**Кўруб, бўлурлар ошуфта рўзғор аҳли,
Қаю тарафки, бу ошуфта-рўзғор келур.**

**Буким, бири-бири кейинча бордилар аҳбоб,
Аъзолариға сиришким тузуб, қатор келур.**

**Навой-ё, қаламинг жаври-бахр йўлимидур,
Ки, турмайин ичидин дурри шоҳвор келур...**

НОЗАНИН. Ёр келур...

Ул нозанин-сувор келур...

(парда ортидан чиқиб)

Мен келдим! Бадкорлар даф бўлиб, бегуноҳлар ўз тирикчилигини давом эттирғони учун Сизга тасанно. Толиқибсиз! Лекин азоб билан, машаққат билан ҳақиқат ва адолатни қарор топдирдингиз.

АЛИШЕР. Бу – энг аввал, Султон Ҳусайн Бойқаро ҳазратларининг химмати, заковати.

НОЗАНИН. Балки, шундоқдир? Мен билмаймен.. Сиз олдин ҳам неча бора «қози»лик қилғонсиз. Бировларнинг мушкулини осон қилиш, ёшларнинг бошини қовуштириш! Одамлар ривоятлар тўқуб юрадилар. Аммо бу галги ҳакамлик... Уч кун ичида ҳар куни неча ўнлаб кишини тергаш ўзи бўлмайди!

АЛИШЕР. Мен ундай деб ўйламайман. Салтанатга, юртга, элга хизмат қилиш бизнинг вазифамиз. Мен учун дунёда юрт тинчлиги, элнинг осойишта, бахтли ҳаёт кечиришидан муҳим ва азиз нарса йўқ!

НОЗАНИН. Сиз қўлга олинғон, жазо берилишини кутаётғон маҳбусларни бир-бирдан, навбат билан ҳужрага чорлаб тергаганингизни эшитдим. Гуноҳи бўлмай тухматга қолғонларни қутқарганингиз, гумроҳлик қилиб адашғонлардан бир қисмини мардикорликка юбориб, бир қисмини тарбия учун қариндош-уруғлари қўлига топширганингизни ҳам биламен. Гуноҳ қилмоққа улгурмағонлардан яна бир қисмини турли усталардан хунар ўрганишга жўнатғонингизни ҳам одамлар гапириб юрибди. Гуноҳ қилғон ва ашаддий бузғунчиларни жазони белгилаш учун миршаблар орқали қозикалоннинг ўзларига юборганингизни ҳам айтишди. Бу гаплардан нафақат мен, Ҳиротда ҳамма хабардор... Тагин не иш қолғон экан?

АЛИШЕР. Ана-мана, кўрурсен...

(Ҳужрага икки миршаб киради. Нозанин парда ортига чекинади.)

БИРИНЧИ МИРШАБ. Улуғ Амир! Қўлга олинғон, тергаш лозим бўлғонлардан ҳеч ким қолмади. Фақат, ҳовлида уч-тўрт киши қабулингизни истаб ўтирибди.

АЛИШЕР. Кимлар экан?

ИККИНЧИ МИРШАБ. Уларнинг бизга дахли йўқ! Бир масжид аҳли билан, муллаваччага ўхшаган мулойим, одобли бир йигит.

БИРИНЧИ МИРШАБ. Биз маҳкамага қайтиб кетаверайликму? Бизга рухсатму? Агар муҳим бир хизмат бўлмаса...

АЛИШЕР. Шошманглар! Хизмат бор... Мулозим қаерда?

ИККИНЧИ МИРШАБ. У ҳам ҳовлида...

АЛИШЕР. Мулозим эшик олдида турсун. Масжид аҳли кирсун. Сизлар йигит билан гаплашиб ўтиринглар. Кетиб қолмасун. Айтганимда киритасенлар.

(Миршаблар чиқиб кетишади. Эшик олдида мулозим пайдо бўлади. Ичкарига катта кўчада жойлашган масжид муаззини ва уч сомеъ кириб келишади.)

МУАЗЗИН ВА СОМЕЪЛАР. Ассалому алайкўм ва раҳматуллоҳу ва баракотуху.

АЛИШЕР. Ва алайкўм ассалом. Марҳабо!

(Келганлар ўтиб ўтиришади.)

МУАЗЗИН. Жаноб Амир! Биз билан сўзлашмайсиз, деб кўрққан эдик.

АЛИШЕР. Нега?

БИРИНЧИ СОМЕЪ. Сизнинг диндорлар, муллалар, ҳатто шайхлар тўғрисида баъзан қаттиқ ёзғонингиз маълум. Зоҳидларни хуш кўрмайсиз...

АЛИШЕР. Мен Тангри таоло яратғон барча тирик жонни хуш кўрамен. Аммо дин ва жаҳолат, маърифат ва хурофот бир эмас. Баъзи муллалар масжидда ўзини шундоқ кибр-ҳаво билан тутадик, гўё унинг ўзи айна шу соатда тўғри Худонинг олдидан ерга тушғондек. Бу кам, дунёда яшағондан кўра ҳозирок ўлиб қўяқолғон маъқулдек қўйда ваъз айтади. Биз тирикларга,

рахравға, фано – бақо эканлигини, фоний дунё боқий дунёнинг йўлаги эканлигини ёки тушунмайди, ёки тушунмаганга олади.

ИККИНЧИ СОМЕЪ. Хокисор, ақлли муллалар ҳам кўп.

АЛИШЕР. Кўп! Шундоқ бўлса-да, биргина зоҳиднинг ўзини жаннат эшигида турғондек, барчани кофир деб дўзахга ҳайдаётғондек тутғони охирати ободонлигини ўйлаб, фоний дунёга кўрк бераётғон кишиларнинг кўнглига озор еткизади. Бу майли, суяги қотмағон норасидалар-ёшларни диндан ҳам, дунёдан ҳам бездиради. Эгри йўлларга суриб юборади. Уларнинг фикрини бузади... Энди сизлар озгина сабр қилинглар. *(У ҳужранинг иккинчи томонидаги ҳарир парда тортилган ўйиқ равоқни кўрсатади.)* Мана, бу ёқда овоз чиқармай турунглар. *(Улар парда ортига ўтишади. Алишер мулозимга мурожаат қилади.)* Ҳовлидаги йигит кирсун..

(Ҳужрага Ҳайдарбек киради.)

ҲАЙДАРБЕК. Ассалому алайкўм ва раҳматуллоҳу ва баракотуху.

АЛИШЕР. Саломга алик олмаслик гуноҳ. Ва алайкўм. Кел!

ҲАЙДАРБЕК. Сиз мени танимайсиз. Шунинг учун ҳали танишмай туриб ҳар нарсани гумон қилаяпсиз! Амир Жаҳонгир барлосни эслайсизму, мен ўша одамнинг ўғлиман.

АЛИШЕР. Биламен. Сен Ҳайдарбексан!

ҲАЙДАРБЕК. *(асабийланиб)*. Йигитлардан бирови мажбур бўлиб сизга менинг исминни айтиб кўйдиму? Мени сотдиму?

АЛИШЕР. Йўқ. Биронтаси оғиз ҳам очғони йўқ. Лекин халқ нодон эмас. Сенинг исминг аллақачон аён бўлғон эди... Сенинг қилғон ваҳшийликларинг кўринар, ўзинг панада эдинг. Шундоқ пардаланғон эдингки, одамлар яқин бормоққа кўрққанлар.

ҲАЙДАРБЕК. У сизга қаердан ошкор бўлди?

АЛИШЕР. Айтамен. Гуноҳкорлардан рост сўзлашни талаб қилғонимда, ёлғон эмас, рост сўзлағонлардан ҳам ҳеч бири мақсадга яқин бормади. Шунда, мен улардан, ёлғиз йигитга ўхшайсан, ҳеч киминг йўқми, деб сўрағондек бўлдим. Улар кими бўлса, айтди. Дўст-биродаринг-чи, деб сўрадим. Бир-иккиси ўз тенги-тўшини санаётғонида, афтидан беихтиёр, сенинг исминг оғзидан чиқиб, ранги оқариб кетди. Мен бу, сен эканлигингни пайқадим.

ҲАЙДАРБЕК. Сиз мени олдин кўрмағонсиз. Ҳозир бу мен эканимни қаёқдан билдингиз?

АЛИШЕР. Сен масжид аҳлига кўшулиб, ўзингни мулойим, одобли муллаваччадек тутғонинг-у, эшикдан кирасолиб муллалардек салом берғонингдан билдим.

ҲАЙДАРБЕК. Мен ўзим муллаваччамен.

АЛИШЕР. Биламен. Сен мадрасада ўқуғонсен. Катта кўчадаги масжидга ҳам бориб турғонсен. Сени таниб қолғони учун, имомни уруб, мажруҳ ҳолга солғонсен.

ҲАЙДАРБЕК. Нега келганимни ҳам биласизму?

АЛИШЕР. Биламен. Сен мени алдаб-аврайман, деб келдинг.

ҲАЙДАРБЕК. Мени кутмаганмидингиз?

АЛИШЕР. Нега? Кутаётғон эдим. Жиноятчи барибир, ўзи жиноят қилғон ерлар атрофида айланади.

ҲАЙДАРБЕК. *(ўйланиб)*. Ҳазрат Амир! Сиз ер остида илон қимирласа, билар экансиз. Сиздан гап ёшуриб бўлмас экан. Майли, дардимни сизга дастурхон қиламен... Сиз вақтида отамга меҳрибонлик кўрсатгансиз. Уни ўлдиришди. Оломон уриб-тепиб, юлиб-юлқиб сазойи қилиб ўлдирди. Энди отам Амир Жаҳонгир барлос йўқ. Лекин оломоннинг жоҳиллиги, ёвузлиги-ю, сизнинг дадамни қўллағонингиз, бағрикенг, шафқатли инсон эканлигингиз менинг хотирамда қолғон. Шунинг учун ўз оёғим билан олдингизга келдим.

АЛИШЕР. Амир Жаҳонгирнинг ҳам, – ёвузлиги, ваҳшийлиги бу даражага бормағон бўлса-да, – бузук иши кўп эди. Унинг учун одамларни қийнаш, топташ пашша кўришдай гап эди. Бир

куни олдимга келиб йиғлади, тузаламан, деди. Мен унга ачиниб, тарбия топишини умид қилиб, кейин умрим давомида бир марта Султон Ҳусайндан танбеҳ олғонмен.

ҲАЙДАРБЕК. Отам сизнинг юзингизни ерга қаратғон, албатта. Худо кечирсин, у нодон, жоҳил киши эди. Гуноҳ қилишдан кўркмасди.

АЛИШЕР. Астаффуруллоҳ! Одамларга шунча зулм ўтказиб, бедодлик қилиб, сен доно, ақлли, яна гуноҳ қилишдан кўрқар экансенму?

ҲАЙДАРБЕК. Ҳамма нарса мақсадга боғлиқ. Мен «Орийлар» деган жамоа тузғон эдим. Сиз улуғ инсонсиз, тушунасиз. Дунёнинг ярми паст табақа, гуноҳга ботғон, ерда курт-кумурсадек судралғон кишилар. Қадимдан ҳозиргача бутун тарих давомида сиздек мутафаккир инсонлар одам ўзгарсин, тузалсин, олий бир даража касб этсин, деб ҳаракат қилиб келғонлар. Шундоқ эмасми? Лекин одамлар кам ўзгарди! Мен шу ҳаракатни тезлаштиришга урундим. Мен янги дин яратғон прайғамбармен. Дунёда одамлар ягона эътиқод тутғон, ягона олий ирк бўлиши, Худони таниғон Одам даражасига етишини орзу қилдим.

АЛИШЕР. Телба! Одамга жон ато этиш ҳам, унинг жонини олиш ҳам сен эмас, Ёлғиз Тангри таолонинг иши! Бировни беғуноҳ, бировни осийга ажратиш, бировга юксак маснад бериб, бировни пастга тушириш ҳам Худодан! Сен оёқ остидаги бир чумолининг йўлини ўзгартишга қодир эмассен! Олимми, шоирми, уламоми – мутафаккирнинг вазифаси зиддиятли дунёда фақат мутаносиблик, мезон сақланиб туришига хизмат қилишдан иборат. Дунёни тузатаман, деб одамларни қириш, катағон қилиш – жаллодликдир. Парда тортғон билан ёпилмайдурғон жинойатдир... Ўғурлик қилиб юрғонинг-чи?

ҲАЙДАРБЕК. Ўғрилик ёмон. Лекин жамоага маблағ керак эди. Тўғри, бошқа ерлардан ҳам тарафдорларим менга ёрдам берғонлар, ўзим барибир кўпроқ куч йиғишга мажбур эдим.

АЛИШЕР. Тарафдорлар? Юртни ичдан бузмоқ истағон, туркий эл-улус аҳил бўлиши, бир ёқадан бош чиқаришига доим раҳна солғон душманлар! Сенинг барча айтғонинг ҳам уларнинг сўзи...

ҲАЙДАРБЕК. Менинг ўз эътиқодим шу! Буни сиздек улуғ киши ҳам жон-вужудимдан чиқартиролмас! Ёшлиқдан шу йўлни тутғонмен. Мен насихат эшитмоққа келғоним ҳам йўқ... Тушуниб турибмен, сиз менга фикрдош бўлолмайсиз! Фақат, билмоқчимен. Ана, ёнингиздамен, сиз мени ўлимга ҳукм қиласизму?

АЛИШЕР. Бирор ёққа нега қочмадинг? Сени ҳеч ким танимас эди. Тутмас ҳам эди.

ҲАЙДАРБЕК. Қочардим. Айрим номардлар...

АЛИШЕР. Уларга энди сен керак эмассен... Сенинг мулкинг – одамларга нафрат, менинг мулким – муҳаббат. Сен ўғри, каллакесарсен. Бунинг устига, муқаддас динимизга маломат келтириб куфр ва исён йўлига киргансен! Бузғунчисен! Ёвуз жамоа тузғонсен! Лекин бировга жазо бериш менинг вазифам эмас! Мен нафақат инсон, бирон тирик жонга озор етишини истамасмен. Энг ёмон, энг тубан бир махлуқотнинг ўлими ҳам менинг кўзларимга ёш келтиради...

ҲАЙДАРБЕК. Раҳмат, ҳазрат Амир... Мен энди ёмон ишларимни ташлайман. Тинч юраман! Тушундим. Фақат, сиз менга ёрдам беринг.

АЛИШЕР. Бир кунлар отанг ҳам шундай деган эди...

ҲАЙДАРБЕК. Отам учун ҳам... Мени қутқаринг. Ўлдиришмасин! Айтинг, бир пайт отамга ачинганингиздек, ҳозир менга ҳам ростдан ачинасизму?

(Шу пайт тоқати тугаб, бир ён парда ортидан Нозанин, иккинчи ён парда ортидан муаззин ва сомеълар отилиб чиқишади)

НОЗАНИН. Амир Алишер ачинганда ҳам, мен ачинмасмен. Сен бир бола туғилиши қанчалик азоб эканлигини биласанму? Кексалар кўзида ғилтиллаган ёш нима эканлигини

тушунасанму?

СОМЕЪЛАР. Амир Алишер ачинганда ҳам, биз ачинмаймиз.

МУАЗЗИН. Бизнинг масжидимиз бозор яқини, гавжум жойда. Аммо сенинг касрингга одам келмай қўйғон эди. Яратғонга шукроналар бўлсинким, бу кун бомдод намозидан масжид тўлди.

(Бехосдан Султон Ҳусайн Бойқаро, Мажидиддин Муҳаммад, саройга дохил кишилар, Султон Бадиуззамон ва Шижууддин Зуннун хужрага кириб келишади. Эшик олдида турган мулозим билан икки миршаб ҳам ичкари киришади.)

БОЙҚАРО. Амир Алишер ачинганда ҳам, мен ачинмасмен. Салтанатда шафқат бўлмайди. Сен бузғунчилик қилиб, шунча одам ўлдуруб, шунча хонадон ёстиғини қурутдингки, бу гуноҳларнинг юздан бири бўлғонда ҳам, сени дор кутар эди! Жаллод...

(Ҳайдарбек туйқусдан қўйнидан тичоқ чиқаради.)

ҲАЙДАРБЕК. Биттанг яқинлашма! Гадоми, шохми қараб ўтирмайман, чавоқлаб ташлайман... Ўртадан йўл очасанлар, чиқиб кетаман, тамом! *(Бойқарога)* Жаноб Султон, мени турғон-битғон қотил, деяпсиз. Тўғри! Сиз-чи! Мана, бу ўғлингиз-у, дунё талашғон бошқа фарзандларингиз? Бири-биринг билан душманлик қилиб, урушиб, одам ўлдурғон, ўлдуртурғон эмасмисанлар? Сенларга рухсат берилғон, менга рухсат йўкму? Худо олдида мен осий бўлсам, сенлар ҳам осий... Яна беш-ўн киши қирилмасин, десанглар, йўлни бўшат!

АЛИШЕР. Ҳайдарбек! Бу дунё-у дунё ҳар кимнинг қилғон гуноҳи учун жавоб бор. Жазодан қочиб бўлмайди. Сени кечириш қийин. Мен сенга ачинаман, сен ҳам одам боласисен. Ёрдам беришни ҳам истайман. Лекин ёрдам беролмайман...

(У Ҳайдарбекка журъат билан, шунинг баробарида осойишта яқинлашиб, қўлидаги тичоқни олади, мулозимга топширади. Миршаблар югуриб келиб, Ҳайдарбекнинг қўлларини боғлайдилар, уни олиб чиқиб кетадилар.)

АБДУЛХАЙ *(Алишернинг ёнига келиб)*. Бир дори ясаепман. Барча дардга даво бўладурғон. Эртага келтураман.

АЛИШЕР. Барча дардга даво, дейсизму?

БОЙҚАРО. Абдулхай табиб айтдим, ишонмоқ керак.

(Ҳаммалари, улар орасида Нозанин ҳам чиқиб кетишади. Ёлғиз Алишер қолади.)

АЛИШЕР.

**Ҳар нафас дунё иши, чархнинг жафоси ўзгадир,
Осмон юлдузларин доғи балоси ўзгадир.**

**Кеча-кундуз жомаси ё тимқаро ё кўк магар,
Тун азоби бошқа-ю, кундуз азоби ўзгадир.**

**Бил, бу боғнинг гуллари мотамзада, садпорадир,
Ўртанурда ҳар бирин кийган қабоси ўзгадир.**

**Аҳли дил гарчи муқаддас боғ сори майл этсалар,
Бунда маъно бор. Унинг обу-ҳавоси ўзгадир...**

(У хужрада ўйчан нари-бери юраётди, тўхтади. Айни сонияда хужра тўридаги равоқда майдон кўринади. Алишер бошини кўтариб қараб, тикланган дорда чайқалган Ҳайдарбекнинг жасадини кўради.)

Ҳақиқат ва адолатнинг баҳоси бунчалар қиммат!

(Равоқдан узоқлашиб, титраб кетади. Ғамгин қунишиб, юзи, кўзларига кафтларини босади. Нозанин қайтиб киради.)

НОЗАНИН. Шу билан, бор бедодлик битдиму?

АЛИШЕР. Илоҳим, битган бўлсун... *(кўкка илтижо қилиб)* Ё Парвардигор! Менинг қавмимга ва барчага дунёда тинч-осойишта, бахт-саодатли яшашни буюргин...

ПАРДА